

مکتوب

شماره

مصنف

محمد اسد احمدی، مہبط افغانی، صوفی باصفاء و دانش، بے ریا نظام یکاثر شایع البیان
مولانا و مرتبہ حضرت محمد عزیز اللہ شاہ مخزن معصوم نبوی ولایت علیہ القاصد

ولایت رئیس فقیہ صفی پور ضلع آٹا

مع مختصر حالات مصنف

نوشتہ عازب علی القاب ولوی سید اشرف علی عابد بی، لکھنؤ علیہ صفی پور پٹی لکھنؤ

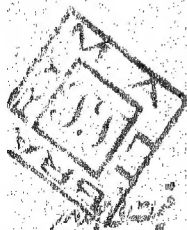
تجسس انتظام و سنی بالاکلام

جناب حامی احمدین شاہ محمد احسان خادم معروفت بہ ڈاکٹر محمد احسان علی انصاری

مولانا دار میجر پٹن یافتہ رئیس صفی پور ضلع آٹا

میڈیو عمر ادینی پریس لکھنؤ

جلد حقوق محفوظ

فہرست کل تصانیف مطبوعہ و غیر مطبوعہ مرشدنا مولانا حضرت محمد عزیز اللہ شاہ المخلص عزیز دہم فیضیہ دہلی

دیوان ولایت - دیوان عزیز - دیوان نور محمدی نقیہ -
دیوان نعت محبوب - دیوان ختم منکر فارسی -
مرآۃ الصائغ - اعجاز التواریخ - بیان التواریخ - ہر سہ جلد - لاغز عمدہ - قیمت ۱۰
مہر دہلی - ذکر جمیل - خبر شہر و اعجاز محمدی - دہلی - شہر -
مثنویات فارسی - روضہ شادین - جلوہ حسن - شعلہ محبت - جذبہ عشق - فتح چہین
مقصود الابرار - عہد

کتاب نثر فارسی - پنج رقعہ ولایت - نثر - نگارش عاری - مخزن ولایت -
نور ان - آرمغان - پینکش شاہجہانی -
دیوانہائے اردو - طرز تعلی - نور ولایت - نظم و لغز - ختم منکر اردو -
نثر ہائے اردو - ذکر حبیب - عین ولایت - اشعار الاشعار - خاکدان -
عقائد الغریر - سوانح اسلام - تنبیہ العتد -
ادبیک تمام کتابیں جن پر قیمت درج ہے - بقیہ قیمت طلب یا کتاب
قیمت پر تہ ذیل سے مل سکتی ہیں -

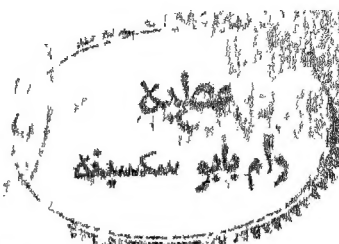
حضرت
محمد عزیز اللہ شاہ

ڈاکٹر محمد احسن

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE7836

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

واصلی علی رسول محمد وآلہ الکریم

رنگین نرم ایندی ستائش شمع خیال بے نور فروختن پیر این کتابت ۱۳۳۶
 ماه دوختن است و نگارین حجله و لفریب شاہ مخدومی نیایش بشا طلی ناستر فکس
 آر استن آ بگینہ و ر جگر انصاف شکستن **منقذ**
 مطاع آدم و عالم محض عربی وکیل مطلق و دستور حضرت باری
 شہنشاہ کہ ویران دفتر جایش بجزیرہ کیل تو لست عزت آشاری
 چنان لود کہ بنید نجواب کس خود را از و مشاہدہ حق بعین بیداری
 ہمانا آل بہ کہ کنند اندیشہ را ازین کاخ بلند کہ در نیمہ راہش پیکر خیال از ہر جا
 و طائر اندیشہ را در اول پرواز بال و پرواز ہم مدبر و آگستہ ناشطہ خامہ را
 غاذہ طراز رخسار تو عروس مدعا کنم و جگہ نہ نگارش کتابے عارض نوخط مطلب را
 آسب و تاب افزایم بر راس دل آراسے ہوشمندان فطرت نرا و ہویدا و کہ
 این ہا زین من نا طور گان معنی یعنی تقاریر و خطب ہذا پردہ از رخ بر انداختہ دست
 لکریا و بطران سخن آفرین دانش آموزانہ سخنور سخن بچکانہ او بہ اندوز قالب سخن را

تاب و توان پیکر معنی را روح و روان نشی محمد و لایست علیاں ابن نشی محمد علیاں
 کہ اقلیم نثر بجا و بشیوا زبانی از خرم خاشاک ثرو لیدہ بیانی پرواختہ اوست و
 زمین نظم چادہ گلہائے رنگیں ادائی رشک از تنگ و چین و غیرت روضہ صفا
 ساختہ اور رقم طرازی تا الف غلامی و سہ برجہہ حال نہ کشیدہ رقصہ و دست
 بر صفحہ رنگا شستہ ویا قوت رقصہ تا حلقہ ارادتش بگوش جان نینداختہ و غنچہ
 بندگیش نہ گرفتہ خطی راست نہ کشیدہ نظم

طرز اندیشہ آفریدہ او در متن لفظ جاں و سیدہ او
 پشت معنی قوی زہ پولیش خامہ را فرہی زباز ویش
 طرز تحریر انوس ازوے صفحہ از تنگ مانوس ازوے

از استغنائے مصنف بر تنگ اوراق گلہائے خندان دیدہ بکنج خمول افتادہ بودند
 این ناآشنائے تنگنائے رقم محمد قطب عالم لا ابالی روشن صنفی پودسکن خاکپا
 سخنوراں برگزیدہ سرشت تابہ ستوری این رعنا پردگیان نوخیز نازک فیالی
 و زیبا شائل شاہان ہوشروا سے زمار سی نیادردہ باستعمال سعادت کجا کرلہ
 و بایاے مصنف بہ نثرہ نامیدہ چشم الصفا از ناظرین ستودہ روش آم لکہ
 پچاسے چشم گرداں قدسی انجمن رشک بزم سمنکاں گردنہ در رنگ تماشا ریزند کہ
 چہاد ہرہ جبینان معنی غارہ نشست الفاظ بہ رخ ماییدہ بچشم نال سرمہ نوی
 ترکیب شیدہ ہزار و ہزار عطار و روشاں را ہاروت کردار در چاہ باہل حیرت اندختہ

بر کرسی دل ستانی و نظر فریبی جلوه گر اند هر آئینه عنبریں زلف پیچیده مضامین
 این ناز میں پیکر ان غالیہ ساسے داغ مختل است و آئینہ جمال الفاظ نیزم افروز
 شام سیرستان معنی روز روشن و در نعل یارب این شرف نثار را بر طارم دل عطا
 جاسے باد و ناعطار بر طارم فلک است این شرف دل آراے باد۔

دیباچہ انشاء کے رونق

عنوان ہر نامہ بہ نیایش داوڑ سیت کہ خامہ را بہ نگارش دست داوڑ وارش
 تامل حروث و الفاظ در زبان بریدہ دل شکافتہ او و ولایت تہا و بہ زبانے را
 کہ چون سادہ لوحے بیان خود شجہ و کیل زبان کرد و نادانی را کہ چون سیاحتی در
 لفظ معنی فرق کردن نتواند پیشہ دست بیان کرد ہر چند رو سیاہ است سواد ہر یک
 بدستیا رمی دے روشن میکنند و با آنکہ نوک تیزش بصورت خامہ است و این صغیرا
 آب و رنگش گلشن میکند ہر چہ داخل امر و نہی است بدو سپرد و آنچه خارج از دہم است
 فرانش بکلم او برد ہر سز و نشت اگر خوب است و گزشت حوالہ او است و ہر آورد
 آمد اگر نیک است و گز بد حرنے او رسالہ او است الغرض فشیان را دوست رنج
 تحریر است و کلام پر دازان را دستایہ تدبیر لرا قلم

خشتک چہ بے فیض قدرت او ریشہ امید و انداز ہر سو

ہر چہ ریزد آب او ریزد ہر چہ خیر و نہ تاب او خیر و

جل جلالہ و تعالی شانہ و عم نوالہ - و آغاز ہر انجام بتائش نام او است کہ قلم قدرت

تا نام پاکش بر لوح ایجاد نگاشت صفحه تقدیر چون ورق ساده نمیدیر باطل نشسته
 بر نداشت اُمی که دستش بخامه نه فرسود و ناگرد نیست هر چه او نه فرمود هر سخنش حریفه گشت
 و هر گفتارش سرایه معرفت نامها از نامش نامی و خامه از سوادش گرامی علمه که از نیست
 عین جمل است و شکله که مفعول بدوست همه سهل زبان قلم از بے ادبی او
 مقطوع و هر صحیفه از نسخ او نسخ و بر اسے او موضوع کار پرده از دیوان کائنات
 فرماں فرماے اطراف ممکنات آفرام آفری سید رسیدی منشاریسیا ہی تاسخ نسخ ایس
 حاجی نقوش بطالت آفرین چشم روشنی سیه کاراں بمنظر شفاعت گشته کاراں دادے
 نیک نامن بد عالم علوم ازل فایده اندر اسن و عاقبت مرکز خیر عاقبت خواجہ هر دوسرا
 سیدنا و مولانا محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وعلی آله الاذکیا و اوصحابہ الاصفیا لراقمہ

سہمہ از ہر اوست لوح و قلم بہ طقیلش وجود یافت عدم

نام پاکش نوشتن چون نامہ از ادب سر نہاد بر نامہ

بروے و آل وے درود حق تا وجود مقید و مطلق

اسے ولایت سر من و در او تا کنم جهان پاک در سیر او

اما بعد حمد ولایت علی ضعیف البیباں بخدشت فرزانه سخنوران التماس میکنند کہ

جدا مجرم منشی رونن علیجاں علیہ الغفران کہ در عمد نواب جنت آرا نگاہ سر

دفتر و مخاطب باین الانشا بود و در کار پند داری عدیم لہ مثل و یکتا عمرے بہ

انشا طرزی کار داشت و چنانکہ از دست میچکس نیامدے و باید تا از نواب

گروں قباب بودے می نگاشت و ہر خدی بیضے از منشاں استعدادے
 وافر داشتند و دم از کیتائی می زدند دریں پایہ بدوئی رسیدند و ایں امر از کثرت
 شهرت محتاج بیان نیست دم کسے بودہ باشد کہ ماہر ایں پارسیہ داستان نیست
 الحاصل ہر چہ از نگار شہاے دستے جمع بود انقلاب روزگار شدت شرف بالحدود میں
 ہنگامہ نمودار استخیر الاخریر سے چند از جانب لڑا بختہ ذات مروج الصدقات
 و سلطان کیواں الیوان حضرت خلد مکان بنام نواب گورنر بہادر وغیرہ محتوفانہ
 تادیں ہنگام لالہ چناتہ سلمہ بایکے جناب قبلہ گاہی منشی محمد کجی علیاں قلعہ
 دریں اوراق فراہم آورد لاہرم پیاس خاطرش بنگارش سلور ہوا پر و ختم و بانقا
 رونق منعی ساختم مید کہ شکوہش یاد نیارند ماہ را از دعاے خیر محروم نہ اندازد کہ عرض
 نہیں است ورنہ اصل این است کہ سہر بنانہ نیز دو ہر چہ انجام کار بکارینا پیچہ پیر و بکار
 آنا تکہ کن شدند و آنا تکہ نو آمد چندے ہر از خویش یک یک نہ دند
 ایں خانہ پیچیکس غاند جب اوید رفتند و رویم و دیگر آئید و دند

وہو الرفیق الاعلیٰ و بیاجہ ثمنہ طریقت آہی چوں صورت عیانی و چوں
 معنی نہانی آہی آئی کہ در دل و جانی کیستم کہ ترا ستایم چہستم کہ ترا نش ترا شایم
 آہی در کہ چہ چہست کہ در وین نیست آہی ہر دو کیست و بہ حقیقت غیر نیست مرا چہ
 جمال کہ ترا شایم آہی ترا نہ بانے کہ ہم از دست سپا ہم آہی اگر موزوں را بانگ
 اللہ اکبر است تا توں را شو عشقت در سر است آہی ہر چہ کفر و اسلام بتو مخر است

عاشقانِ تزلزلت دیگر است زبانے کجا کہ حرف از تو زند - دولے کو کہ نہ فانیاتو لیا
 زند آئی سر را پیر از سوداے تست و دل و دیدہ پا کاں جاے تست آئی ایں ہمہ
 ہنگامہ از برائے تست و کون و مکان پیر از غوغاے تست کیست کہ از سر جاں بر نیز
 و باغم جاں ستانت آویزد آئی جگر باخوں کردہ تست و خون در جگر باپردہ تست
 آئی در دودار و سمہ آوردہ تست و جلال و جمال کرشمہ در پردہ تست من در دشتالا
 چہ زہرہ و سبے در دوازده چہ بہرہ آئی اگر مطلوبی طالب کیست تھا کہ چیبے عین
 محبوبیت آئی ایں چہ نیز نگیت و ایں ہمہ کی رنگی و دھنگی چیت منصورے باید
 کہ دل از باطل بہ دوزخ سختی نیر واد آئی ہر کہ بحالت خرسندہ است چہ ماہ
 داغ و لاش مبتلاست آئی ہر کہ بحالات در دمنہ است ہا نا آفتابش در کندہ است
 ندانم کہ چہ گویم و ایں در دوزخ جگہ نہ جویم آئی ہر کہ از جامت جرعہ نیافت
 آفتابش در جام نشانت آئی ہر کہ در راہ تو بسر نشانت اورا زور نہ یافت چہ یافت
 اسے من زہرہ تو آفتاب زہرہ را پیش آفتاب چہ تاب آئی سوزے کہ از تست
 ہمہ ساز است و سادے کہ از تست عین گداز آئی اگر چہ نشان تو از ایے نیازت
 مار بہ نشان سبے نیازی تو ناز است حاشا ثم حاشا من از کجا و تو از کجا آئی از خود
 بیگانہ کہ با تو آشناست بے شک مرغ قبلہ ناست اتنی طریق عاشقانت از
 از ہر فریق جداست فصلے اندک کہ چہ بہت خداست ہا نا عین وجودے و ہر جا
 موجودے الہی چوں از عدم وجود خواستی عالمے از نور محمد بر آستی آئی چہ بود

کہ از کنت کمتر برخاسته و همچنانی که نہ افروزی و نہ کاستی آخر این چه غیب بشود
 و چه وجود موجود آتی اگر باموسی کلام کردی هر چه داشتی بر محمد تمام کردی آتی
 حقیقت را در دور او عام کردی و حق را نیست که احد بدست احمد نام کردی اسے
 جانم از برای تو در هر چه دارم خدا سے تو آتی اگر عیسی را عیجاز دادی محمد را از دنیا
 دادی آتی اگر یحیی را گریه و آہ ساز دادی استیانش را ہمہ سوز و گداز دادی
 نازم با نعمت و بچہ پی فیض مامت آتی اگر آدم را تشریف و جو بخشیدی ظاهر
 کہ از برای او آفریدی آتی اگر فاذلہ صباحت بر چہرہ یوسف کشیدی روشن است
 کہ تلو نہ ملاحظ بر روی محمد الیدی ہم تو دانی کہ کیستی اسے الہیہ نہاں و در ہمہ
 عیاں آتی ہر کہ از محمد بے خبر است منور و یاد یہ منالات خاک بسر است آتی ہر کہ را
 نور احمد در نظر است منظور از غیاب ہر است آہ از کیرنگی و حجاب کیرنگی آتی این چه
 تاج کرامت است کہ بر فرق محمد نہادہ و این چه خلعت توحید است کہ بامتیا نش
 دادہ آتی این چه باب رحمت است کہ بر روی ماکشادہ و این چه عنایت است
 کہ در بندہ مضائق افتادہ کہ دوست یطیث ربک فقرتی آتی این چه سر است
 کہ اورا با تست کرے انچہ بدانش ستودیم ہمہ نادر است آتی محیطش کردی چہ روز
 پس و چہ روز نخست و از نیجا است کہ ہر کہ اورا یافت ترا نخست سبحان اللہ
 یں چہ شان است کہ از یگانگی نشان است آتی ہر کہ با تو در گفتگو بہ پنجستین
 ز حقیقتش در جستجو است آتی این چه نسبت است کہ تر با دست کہ ز بانہا و زکر

تو در نهاد و فکر او کبر و است. اینک محل دیدار است نه مقام گفتار. آنگاه اگر اسری لبیده
معراج اوست لا اقسام هذا البلد تاج اوست. آنگاه هر که بنده است محتاج اوست
و خود شکیست تو محو غم و ناز که مزاج اوست اینجا موش به گنده است و دراک از
خود شرمیده آنگاه اولش و فی نفسه است. و آخرش قاب تو سین او ادنی آنگاه
چشم ز گیسویت منظور است ماری است و دل پر نورش راز دار فادجی الی عبده ما
القصه ما همه خاکیم و او نوبه پاک

ظاهر و باطن اول و آخر بشرا لا ز لوث شرط اهر
کائنات از تفصیل او موجود در همه ممکنات او مقصود
عقل اندر صفات در ماند سر ذاتش که غیر حق داند
نور حق شد لقیس و لایستار که حقیقت همیشه بخدا
اللهم صل وسلم علی سیدنا محمد و آله بعدد کل حسنة و جماله اما بعد میگویی خاک اهل و لا
فتح علی علیه الرضوان محمد و لایته علی بن ابی طالب علیها السلام که این مختصر است در ذکر
زبدۃ الکمالین عمدة الوصلین مصداق الفقرا بخشی مصداق الانسان سترای
صورت انوار معنی اسرار ظاهر شریعت باطن طریقت ما هر حقیقت جامع معرفت
ساک طریقی سفر در وطن ملک حریم خلوت در انجمن رهبر نظر بر قدم آگاه دل تاب
در دم الهادی للمریدین الحامی للطلالبین پیشواست رهروان رهنامه صاحب دلا
دانا سراز و نیاز مخدوم بنده نواز محرم رموز الهی طراز خرقه شاهی آفتاب

سپهر جلال با تہاب فلک جلال صیقل باطل زداے آئینہ حق نامے المستغنی
عن الصفات الجامع لاناوع الکرامات **لر اتم**

شاه خادم صفی کہ از نظرش زہ خورشید و خاک زر گردد
دارغ عشق کہ بردش زوہ آند شمس از دود آں قمر گردد
با فتانی الرسول گر خواہ معجز بنظاہر از کمر گردد
آفتاب ابرہ شد قبایلش را لاجرم ماہ آستر گردد
زہ را گرد خاک بردارد ہیچ خود با فروغ و فر گردد

چشم محمود شنگولیش بزبان اشارت گویاست **۵**

بستان وعدہ محشر حرام است بہر صورت جمال یاد دیدم
وزبان خاموشش کہ ترجمان دل است بدین سخن زمزمہ سراپیت
ما یحکم و تحمید و خموشی آفاق چہ بہ گفت گویت
ادام اللہ فیضہ و افاز علی الطالبین برکاتہ رباعی **لر اتم**
آنی کہ جلال حق جلال تو بود آئینہ احمدی جمال تو بود
مخدوم دو عالمی و خادم پے نام تکمیل ولایت از کمال تو بود

و مصنف کتاب ہد شمن لیت بر شہ رفیع بادب مطاع بارادت مطیع منتی شمشع
کہ ہم اجازت و خلافت از حضرت مرشد برحق خادم حنفی محمدی و ہم نسبت دادی
با حضرت محمد حنیف اللہ شاہ عالیہ الرحمۃ دارد و چون ایں بے بضاعت را با او علاوہ

سلسلہ قرابت و یگانگی رابطے و ارتباطے بذات خاص است و پیوند متوار و علائقہ
 محکم در خلوص اخلاص و ایجاب کاردش و بیجاہ اشارت و فرمود تاجہ فی چند از خاصہ بنامہ نخستیم
 و ہر چند کسی بہ نغمہ طریقت است نام تاریخی نغمہ صوفیہ بر آوردیم و اگر چہ خلاف طریق
 ادب است کہ ایں خوف پارہ ما بران جواہر زواہر مقدم نشین بالا اگر دشتند ان
 حقیقت شناس بہ قیاسے کہ ابتدا سے روز از شب است و آغاز بہار از
 خزاں معذور دارند و ما مور تصور فرمائید چہ عجیب و اگر نیک تامل نمایند انرا بیجاہ است
 مرد و آخسر میں مبارک بندہ است

خطبہ دیوان جناب شاہ امیرالنشاہ صاحب اہم فیضہ

ایزد سخن آفریں کہ ہم آفریں او منور ادا است ہر گفتارے کہ بہت گفتار است
 آری غیر او موجود نیست و من و تو را در حقیقت وجود نیست ادست کہ ہر سخن از زبان
 ادست و ہر زبان باہام دل ترجمان ادست ادست کہ ہر پای از و میسر آند و ہر
 فیصلے از و می نمایند ادست کہ ہر کلامے از و میگویند و ہر فیضے از و میجویند لہذا
 ہستے اشیا کیست غیر تو موجود نیست ذات و صفات ترا آئینہ جانہاے
 ہما ناکیست کہ بلبل را بنرمزمہ تو بنوسرایہ و لفریبی داد و طوطی را بہ صغیر آتشیں
 شعلہ زبانیہ ریز ترنم داد و از نہاد کیست کہ قمری را بہ نشید قلندرانہ بخودی بخشید
 وفاختہ را بہ نغمہ کو کو دیوانہ آفرید و ہر گاہ مرغان بے زبان را دلیست بتاثر عشق

از ناله دار ملودنه نیست بگلیانگ خسر ز پیدل یکو و هر یک را تیرانه است مستانه
و در هر سوسکه اثر نیست جدا گانه انسان که و علمه البیان در شان اوست و ایم و
فی النفس کما فلا تبصرون نشان است خاصه انسان که در جاهل انسان عدت او باشد
و خلق الانسان طبعیفا حقیقت او چگونگی از در دل نبو شد و چه کند که ناله و نوحه
و قوتی که متحمل آن باز عظیم تواند شدن و نه زهره که ترک این آرزو تواند کردن -
پس فریاد که در این حالت بر کنند اضطرار نیست نه اختیار است و هر چه اضطرار نیست
نه بدان آرزو که با اختیار سرزد آرزو ساخته و ناساخته فرقیست - و خود که خواهد گفت
که آدم و اور و کیست و حقیقه جاب گفت نیست ویده بینا باید که خبرت نگوی
و آنکه گردد و هر کلاسی چنان که با خدنی نفس پے برد تا بداند که هر چه از کلفت میرا
نیست حق که سر باید سورا نیست هر چند از مصالح لفظ و معنی پیروی و از لغز اسرار
نتی است چند است که لبریز از تاثیر و آگهی است و در اصل آنچه از در دل نیز
و شعر عشق از جاں بر آید هر چه در این استوار نه بود و مقبول صورت آشنایان بپوشی
نشود و هر امر مشبه از آن خوشتر است که ایشان پسندند و از سادگی دل بدل بند
و علاوه آن ظاهر است که ادب از تراغ غرضی و از هر ایجا مقصود نیست و این امر
بدانگونه که باید نه بر نشین هر چه در دست پس علت غائی شعر گفتن آنست که اگر
کیفیت از وصل یا بجز آن در دل نهان است آنرا بجنبانند و بیایه استلذات
که آتیهای آن مخصوص با نشان است رساند و این را از فصاحت و بلاغت

بچ ضرورت نیست کہ ایں ہر دو طرف از معنی بجز پیرایہ صورت نیست بلے ص

حدیث عشق میاید چہ یونانی چہ عربی

و چون مدار کار کلام درو آ میر قرار یافت صاحب دلے باید کہ از مفرا یں غریب است
 سرا بانغز حلقے و از فر بردار و گاہے بانقاص منقبض گردد و گاہے بتلاقی مافات پشیا
 پرورد از دو چنان متغیر الحال شود کہ بجز معانی و مطالب کہ منشاء تصنیف است خیالے
 یا خود نسخہ و خطرہ افکار بر دلش نرود تا بتجربین تواند شناختن کہ پای سخن در چہ غایت
 و در چہ بلاغت مضمون در چہ نہایت و در حقیقت شیخ طریقت پناہ جناب شاہ امیر الشیخ
 صفوی زاد شیعہ کہ خلف الرشید و سجاد نشین حضرت بابرکت قبلہ دین و دنیا شاہ
 محمد حقیق اللہ رحمۃ اللہ علیہ بودہ است بقولے کل اناء یدر شحم یا نیتہ ضمائر خود
 از دل بیرون دادہ است و دریں پردہ رسم تعلیم ہر مردان صادق نہادہ است نہ
 بدان اندیشہ کہ آفرین گویدش کہ سراپا شیریں کلام است و نہ بدین خیال کہ بتائید
 کہ علتش غایتست بلکہ کنون ضمیر او و جملہ مشائخ از سخن گوی یا عرض حال است کہ
 کہ خاصہ کمال است یا توحید الہی یا معرفت رسالت پناہی آئینہ مقصود عالم
 تکوین و ایجاد است و وجودش سہادۃ ال کون و شہادہ ہر کسے بدینستے و ہر
 با کمالے بذاتش متقی سلطان انبیا قہرمان اولیا مخاطب لولا کہ لما خلقنا لافلاک
 ار کیا آراء علوت پاک رہنہاے صفیا پیشولے اتقیا جالش آئینہ ہر دل نام کپش
 حل ہر مشکل سرے کہ خاک رہش نیست یا کمال باد و ولے کہ ہر از محبت او نیست

عافیتش محال بار جانے کہ در آرزویش بچوں در تپید جان نیست۔ ورنہ بانی
 کہ بذکرش انس نہ گرفت زبان نیست این سوخته بہ و آن پنبہ نے نے آں مردہ
 بہ و این ہمیدہ لرزہ

جائے کہ ملک نہ رفت جالیش معراج نہ آسمان ز پالیش
 سرمایہ درو نام پاکش ہر دل کہ دل است درو پاکش
 خاموش ز گفتگو ولایت ذالیت کہ نیستش نہایت
 بقرست بار مغاں درودے وز جسم بیوے جان درودے
 و چون حاصل گفتار فقرانیت بہتسین کہ متالش کنند زیست و بہر متالش
 کہ تحسین کنند بجاست این ناچیز بے ادراک و تیز محمد ولایت علی ابن منشی محمد
 یحیی علی ناں نہ شائستہ آست کہ دم از شناسد صفت تواند زد پس سکوت عین
 بیان است ہم ازین رو کہ گفتہ اند خاموشی از شناسد و در شناسے است
 و ہم از ازل رو کہ ناران را بہ از خاموشی مصلحت نیست و این چند سطر کہ نگارش یافت
 ہو چو سبب ارشاد است ورنہ این ناخود سندنہ کجا و آن مطالبہ بلند کجا (ص)

از گرہ بلبل چہ خبر باد صبا را جز نالہ و آہ

و این بیت کہ لوحہ می آید اوہ ختم دیوان است و تا ریج قطعہ را بیان است سن
 شکرا پر ختم شد دیوان خوش ورنہ اردو صد و ہشتاد و شش

و یہاں جہتوں کی بات یا رب نہ انداز کہ چستی و حیرانم کہ کستی نہ چنانے کہ اگر نیرنگی
خلوت خانہ داغ بریا نہاے نہایت کہ با فرد کائنات بچشیدہ و دیر زمانہ کہ ہر آنہ
پہاڑہ اسمے پردہ کشائے تلون است بقدر زلمہ و کثرت و اختلاف بہتہاں تو پرواز
و نہ زحرفے از چریدہ و انودہ باشد یا قطرہ از قلزمے پیویدہ تمامہ سزاوار تو آید
و نہ چنانے کہ اگر طلسم کشائے مخزون کلام ہوساطت اصناف ادراک کہ بگرمی ترین
انواع کمونات ارزانی داشتند و ہر وقت کہ ہر ساعتے بربگ نوحیہ نماے ناشاست
یا نہادہ ہر جم صور عالمیہ از حقیقت توحید و یکے از نہار گفتہ باشد یا گوہرے از
کائناتے سقنہ کہ مہوئی حدوائے کہریاسے ترا شاید الا قطع نظر از تاریائی و دیانت و
باہمہ یہ اختیاری و دیانت ہے عنایاقت آں کہ تواند کہ
یا وجود لا حظہ کو ناگوں آثار قنوتہ قدرت اختیاری ہر نفس مقتدار و صحت ماطفہ خود
نستاید و تا فایستے کہ امکان گفتار بود ہر لحظہ پرواز و رنگہ از در سمیت و دنیا ہے
ہما ناخبرت دیگر است و حیرت دیگر تا خبرے از اں باقیست خاموشی محال و چو انہ
ازیں دعوں آگہ یائی را چہ محال فاما اگر چشم بصیرت باز کنی و چنانکہ باید با غرور
انہا از کنی ایں ہرود آئینہ حقیقت نماے قدرت حق انداں منبر کہ صورت ایں ہر تہ
معنی ہاں تانمانی کہ ایں کلامے است یا وہ و سننے است لایعنی بتردفت نگہی
یہ اگر نیرنگ پرواز خلوت خانہ داغ مبتدا مشروط چنانے تو پرواز و خبر تمامہ سزاوار تو آید قبا باقی ہاں
متعلقات و صفات مدار از نیرنگ پرواز قتل و تہ کیب فقرہ ثانی بچینیں ۱۲

دانگہ کہ اس سرسیت عارفانہ و کلمتہ اسیت از ہر زہ سرائی جدا گانہ پس اگر ہر تاش
 پر بردارند نہ از خود است بلکہ خود از دست و اگر بسکوت و رسادند نہ با اختیار خود است کہ
 حقیقتہ در مقام تحیر چہ جائے گفتگو است و اگر فہیم کہ قدمے چند دریں باد یہ فہم آخر
 و رہاں تیرہ مفاک افتادہ است و بے سرو پا دل بر ہلاک نہادہ و عاقبت جاں
 داہن و ظاہر است کہ اگر انسان مشتے خاک و استخوان کہ وجود او تار یک و منہ
 الفاس او باریک نہ جیاتش بر او اے نہ جسمش را قیامے آں در میاں دو
 عدم و ایں خود بمنوں یک دم ایں بخوابے تیتل و آں بخیاے و خلل (در غالی
 ضعیف و ناتوانے کہ ہم از خانہ خود نیاوردہ است و آب و ہواے خودش پروردہ
 ہر چند دندہ بدو است ازماہیتش غافل است و از برترے کہ در او ولایت کردہ اند
 نا غافل نہ دیدہ کہ جمال او نگرد و نہ دے کہ بکنہ او پے برد نہ مینی کہ پیشہ فرزنگان
 خرد بنیاد کہ از ہر حرکت درے کشادہ اند و عقل ہر شے را قافونے نہادہ - از ہر جہت
 دترے ساختہ و از ہر لفظ جزیدہ پر داختہ نے نے از انچہ استہ را کہ آن نہ در عویر حوصلہ
 نبی آدم است کہ فکرش بیش و عرش کم است نہ عے سخن برانہ اند و فصل فصل
 بشر سے فرد خواندہ کہ ہر نادانے را با استعانت و انانی و تشنیں تراند شدہ و بگویند کہ
 کنوں ظاہر و کور باطن آں قوم بودہ است ہر چند دریں قلمزم دست و پائے زدنہ
 ملکہ اگر انسان مشتے خاک و استخوان مبتدا مشروط از سرجانے ضعیف و ناتوانے متعلق مبتدا
 بر خیزد خبر چہ خیزد جزا باقی جملہ با صفات و متعلقات ۱۲

گوهر مقصود بکف نینقاد و جزای که از قهر فنا جان بسلامت تبر و تدبیر جاس و در غنیمت قیام و غلظت
 هم دست نداد آه از حسرت و جو و در لیل از آبرو به چیز و چیز دیگر این قدر که جاں
 وادون و سر بر خاک نهادن و آنچه از دوست بد و سپردن و در غمتانست و درون - به از آنکه
 از خونی که فاذا کوفی اذکر که سر بایه انداخته باشند و خود را پروان که بر شمع فیما مصباح
 سوخته سعدی علیه الرحمة گوید

گر نشاید به دوست ره بردن شرط عشق است در طاب مردن
 و هر که جال جهان آراست جانش و به و از خود بخندد بپد و از سر آں برخاست و بنویز
 حیرتش بر جاست پید است که مقام او چه باشد هم از این دوست که گفته اند سعی
 آنکس که ترا شناخت جاں را چه کند
 آنکه شمر چند ایگانه داور گیتی آفرین که هم بیگانه آفرین گفتن از زیباست که اگر او
 در وحدت یگانه است این و کثرت - و اگر او در عالم هیئت یکتا است این در جهان
 حسن و شهادت عجیل که تا شمع جال جهان آراش بکا شانه انا من نور الله
 و کل شی من لدی نیز و عتند ارواح انبیا در انجمن معرفت پروانه آسانند
 و عجیل که تا آفتاب جلالش از افق قدم بر ساحت جدوت شادانست شیدستان
 عدم به استیاب وجود فروغ نیافت هر چه می بینی چه آسمان چه زمین همه براس
 دوست و آنچه نمی نگری چه ملک چه پری همه از بهر او که نوران دوست کس که
 بنده او نیست خواجگی از او برخواست و هر که این نکته ندانست بدانی که این پیش

گرمی نخی است اُمئی که تا نام پاکش بر لوح محفوظ ننوشتند خاک آدم را آب
 کرامت نشستند و بینی که تا او را بر سالت نفرستادند داس و اارسلانک الا
 رحمة للعالمین و زنداوند محبوبی که چشم سیاهش را بسره مازاغ ابصر کرشمه را
 ساختند و جیبی که بزم ظهورش را از آشوب کان استرو لم یکن معشئ پرختند
 شاهس که لمرک انهم لفی سکوتم لیموں بریگانی او شاهد مطلوبی که چون ذات
 احد بر صفت واحد مروج قوانین الهی مابرا سرار سپیدی و سیاہی نظر آثار
 فردانیت مطلع آفتاب وحدانیت بر رخ صدف و قدم واسطه وجود عدم -
 مقصود تکوین و ایجاد مدوح رب العباد صورت اکملی خلق عظیم معنی حریفین
 علیکم بالموثقیں رؤف الرحیم مبدأزل و ابد مادای لا اقسام بمذا ابلد افضل
 کائنات اول ممکنات سرایه بینش نور آفرینش مالک ملک و ارجال صاحب
 حسن و جمال الرحمن

گناہگار پناه و سیاہکار پناه	محمد عربی نور عالم ایجاد
رقم زدن نتوان حرفی از محامداو	اگر سپهر شود صفحه و سجاد
دست پسر که پدر را بنام او نشند	ندارد آدم خاکی خپس پسر نژاد
دیر جمیم بربند و اگر شفیع شود	گره ز کار کشاید اگر کند اداو
نثار ردضه پاکش ز من نه اسلام	ورز و بجانب من صد بگاہ رحمت با

ہاں اے ولایت ہرزہ مراے بس کُن بس کُن ایں چہ سخن پر داری است

و کلام محبت طراز سے حاشا ثم حاشا تو از کجا و ایں حوصلہ از کجا آئز کہ جاں آفریں
 شناسگوید بہنراں را دونیا از رضاے او جوید ترا چہ پایہ کہ اندہ ستایش او دم زنی خبر انیکہ
 استعارہ چند و تشبیہ چند فراہم کنی ہیہات ہیہات چہ باخود سنجیدہ کہ دریں منزل
 سخت کہ در ہر قدم سرے باید تا پارہ از راہ کہ چہ دم در آگاہ نرو و ہر کہ رفت بیدار مت
 باز نیاید و خود چگونہ تواند کہ نہراں رسد اسے یک غار مغیلا نشنید و نہراں جاں سوختہ و
 تپیدہ در ریگ بیابان نش ہر خشک لبے کہ از بے آبی در سرانش بہر سلسبیل سست
 از کف جویش و ہر ناکائے کہ بحسرت کامیابی جاں سپرد و شہت بہشت خاکست
 از فیض جویش نے نے آنرا سلسبیل پرور نیست کہ تشنہ وصال بود و ایں را باہشت
 بہشت سر سوغانیت کہ مشتاق آں جہاں بریدہ آید و غنست ایں ست کہ
 در ہر قدم سرے دست وادں از محالات است الا بالقرض و تسلیم اگر دست دہ
 ستی از عقل باید و ہر او عشق کہ چہ ہرے دوست خیالے در او نہ پیچید و از تشیب
 و فراز نہ پسچہ و جہراں دے شاید از خود بریدہ صعبیت کشیدہ سراپا و اغ فارغ
 از اندیشہ سراغ از آتش محبت سوختہ چلی اخگر سوزاں افر وختہ حواس باختہ
 ہمہ تن گداختہ خون جگر خوردہ بانالہ و آہ خو کردہ تارخت بہمت خبر منزل کشاید
 پا نہادہ و نہراں فریخ از ایں مرحلہ دور افتادہ مگر نہائی کہ سرے پر از سودا و دے
 خبر بہتہ اول

سلہ دریں منزل سخت مبتداے اوں تا پارہ از راہ مبتداے ثنائی بریدہ آید خبر مبتداے ثنائی
 پا نہادہ خبر مبتداے اول باقی جملہ باصفات و متعلقات ۱۲

خالی ادا سوال نیست از لغت لاف زدن لاف خلاف زدن است و خود ما بر در گران
 زدن و چون با چرا این است که آن چنان و نه این چنین یعنی چه نیست
 آه آتش نیست کوناله خون نیست کو لاف عشق بازی چند عشق را نشان است
 پس آن به که چون فرزانه نیستی ساکت شوی و چون دیوانه نیستی دریں وادی نه روی
 اینک در مدعا نیز غم و به ملخص کلام آغاز میکنم بچندانه که این در میں مجموعہ است
 متضمن بر شویات کہ بعد از ترتیب متفرقات و غزلیات فراہم آورد شد و ہر چہ اند
 ہر زہ گفتار ہائے سامعہ خراش در پارہ ہائے قرطاس بہ غبار می آلود بالہام و دھانی
 سروش و جدائی بسر گری و جافتنشانی دریں سفینہ جمع کردہ شد و روزگار سے بے خبر
 ادا سراد سپیدی و سیاہی بسر آمد و عمر سے خوناب دل اندہیدہ بر خیز شد تا آنکہ
 نوبت بخون جگر آمد نخستہ سر بیا لیں آسایش نہادم و پارہ بہ بتیانی در کاوش
 دل افتادم زمانے تبرک آراش چنانکہ دشوار بود پر و ختم مدے بر این انقاس
 گرامی کہ بجاں دادن ہم دست ندہ در سا ختم کیچند از یگانہ دوستان کہ چوں
 اوراق گل در بر زم رنگ و بو شکفته روی بودند بیکانہ شدم و چندے باز نہ
 یکدلاں کہ چوں صفیہ بلبل در انجمن آہ و نالہ ثلاثہ غسالہ میزدند بیکانہ شدم نہ
 پروا سے کہ در در ذیہ میزدند سودا سے کہ در شب چہ میشو نہ خیالے کہ آخر این
 سرایہ خام خیالی و این بے صرفہ گفتار لا ابالی را انجام چسبست و نہ اندیشہ
 کہ نتیجہ این ہر زہ سیج سرایہ سیج کہ پیچ در پیچ است بجز دشتی ایام چسبست نہ نظر

بر آئینکہ امروز را فردا نیست و نہ فکر آنکہ ہر عمل را اجر ہے و ہر کردہ را جزا ہے است
 نہ از ہجوم تعلقات کہ ہر فرد بشر را از اں گزیر نیست چہ بخیر و چہ بشر لالے و نہ از ازاں
 افکار کہ ہر انسانے را از اں گزیر نیست چہ با اختیار و چہ جبر خیالے نہ ناطقہ آمادہ گفتن
 جز ایں کہ ہمیں زمرہ سراید و نہ سامعہ را مادہ شنیدن جز اینکہ ہماں ترانہ جاں ورتن
 افزاید نہ باصرہ مشتاق بہ تماشاغے حسیناں چہ جاے گلستان و سنو و آپ رواں
 الابہ سواداں بیاض و نہ دل گر مجوش بہ ہنگامہ مہ جبیناں چہ جاے شبستاں و
 بادہ و پیرمغاں الایہیں انبساط و انقباض لراقمہ

نہ از گھر خاں غار غم در جگر	نہ از مہوشاں داغ دل در خطر
نہ ذکر فراق و نہ فکر وصال	من و پیچ در پیچ راہ خیال
چہ فریاد کوہ و سر و تیشہ	نہ خاطر نہ در خاطر اندیشہ
ترا شنید می کوہ دل بے ہراس	خرا شنیدے جان معنی شناس
دلیرانہ رفتم دریں راہ سخت	ولا میت دلم گر چہ شد سخت نعت
نہ بر حق کہ او داداں میں تو قم	ہزار آفریں بر من و ہمتسم
کہ حرفے نہ دائم نہ واجبہ و بریت	و گر نہ کہ با شتم من خام دست

انتحاصل گا ہے در شبے سیاہ شمع روشن و کاغذ سادہ و خانہ مشکیں و دے آزادہ
 در کار بودے دگا ہے در روزے سپید نامہ سیاہ و خلوتے تنگ و درواتے در پیش
 و جانے فارغ از صلح و جنگ دل از دست ربودے نہ از ماضی خبر ہے و نہ از مستقبل

اثر سے تا میں رنگارنگ نگار خانہ الفاظ آ بار و دلفریب مرتفع معانی تابدار بانگوں کہ
 عروس نور انجالی و خطا آرا میں و گلگونہ بر خسا رو حناد در دست و پاسے ملت و گردن
 و گوش را بلو لوسے لالا حسن و وبال افزا میں یا مثل چین کہ در آواز بہار نیم مشکبار
 و بریا چین و از بار سر پایہ نظارت بخشند و بروئے جویا رو گلہا سے رنگین سبز و آبیہ
 و ترانہ ہزار رنگ و بار افزا میں و چشم تماشا را بگری نظارہ شرارت بخشند یا مانند شب کہ
 آسمان را بکواکب و شہاب ثاقب نورانی کند و زمین را بشموع روشن و آگینہ و قلاویں
 منور گردانند و عاشق معشوق را بہم آغوشی و کامرانی و صبار را بشک پیڑی گشت افشانی
 دست و ہندیا و چہرہ و زکۃ آفتاب عالم تاب نور سے چشم جہاں میں افزاید و در ہر کوئے
 و ہر زن از جلوہ شاہان بازاری ہنگامہ قیامت رونماید و شب آبلشن از دستانی
 عشوہ خوابان قہقہہ تازہ و آستوب نوزاید نے نے ہاں نقطہ کہ حروف را با اندازہ ترکیب
 پیرایہ کلمات و کلمات را بحلیہ تشبیہات و زیورہ استعارات تشریف فصاحت و خلعت
 بلاغت پوشانند آرائش تازہ و زیبائش ہے اندازہ یافت اینک تماشا کیاں
 انجمن سخن را فرودہ و صد نشینان بزم کلام را توید کہ رعنا ناظورہ افسانہ ہے پُر نوس
 در جلوہ گر نیست و لعبوہ استعارہ و غمزہ تشبیہ و کرشمہ محاورہ و اندازہ اصطلاح ہزار
 شوخی و شرارت آمادہ و بیری فاما اول عینوں شدن در کار ہست تا بحال پیلے
 چنانکہ ہست مشاہدہ افتد در نہ فی لیل اگر گل ہست جائے گفت با قیست کہ با سرنش
 خار ہست لراق

اے ولایت چہ قصہ میخانی تو کجا و کجا سخندان
سخن هیچ دلچسپی عیب خود ناشنیده می رنجی
نیک بنگر که بنده را چه بحال اختیار حق است نقص کمال
گفته هر چه رنجند بد زشت یا خوب سهل یا مشکل
توبه کن بعد ازین ز طول کلام بر ہم پیر در و دیار و سلام

تقریظ حدیقه لغت سفلی اساس اندیشه علوی خاتم که از نقطه خاک تا دائره
افلاک خطوط نامحدوده و اشکال غیر معینہ مرکز ادراک اوست بمشاهده رعنای پر دگی از
حبله حواس سر بر زده و بقا صناع حسنه که تلوث نگاه بر بیناں نہ پسندیدہ با عجاز
اشتم از نهان سخنان لطف پرده گوش مشتاق در غرورده پرده در پرده بجا نگاه دلی افسوس
افسانہ بتیاب در آرمه از خور بایاز حجاب الفاظ غیر متغیر بشوخی رونوده آرزوم
نامرومی در نقاب معانی بیگانه نهفته معنی جمیلہ صحیفہ ہذا کہ از رنگ لغت و بوس
حیدر گل غامت خط خطا بر جبین کشیدہ حرکت اضطراری حیرت است نینداند کہ این
نورانی مجموعہ جامہ مقدسی منقہ احادیث زکار دیا علوی رقیبہ و احادیث پندار
شمع حرم حمد خواند یا قندیل کعبہ لغت داند خرد بجلوه گداز نامانورہ معرفت ایزد
گوید یا نظر بنظارہ سوز منظور محمدی نامہ عاشا این چہ معنی است و سخن
لا یعنی حمد و لغت را کہ چون نقطه و خط و دائره و مرکز یکے است و مثل بر بی نیات

لغ علی اساس اندیشه علوی خاتم کہ از نقطه خاک تا دائره
کست اضطراری حیرت است ۱۴

محتاج قیاس نیست واحد نہ چند اشتن واحد یککاشتن **لراقم**
 لغت احمد است و جہانت ہمہ فرق نبود بمعنی و کلمہ
 نتوان خواند لفظ بے حرکات عین ذات است ہر جہت صفا
 احد اصل است و فرع او احمد صفت احمد است و صفت احد

اگر بامعانی عین تحقیق کہ جوہر اولش بی صفت بصیرت ستاید بینی دانی کہ وجود سخن را
 دومر دک بیناست و دیدہ و رداند کہ مختلف دیدن از بینش نیاید ہمانا و درینان
 صاحب نظر جز عینیت از مشاہدہ حقیقت عینیتہ در نیافتہ اند و بیرون از دائرہ
 منظور و نظر نشانست پس این را دران و آن را در این مغل نیست و باطلاق ہائہ
 غیرت را محل نیست و چون تو احد بدین غایت است ماہیت شناس نہ کہ خیال
 پیوند اورا کہ سی برد کہ بدایت نمی یابد تا بہ نہایت چہ رسد و ہر گاہ آسمان نور و
 حاسہ تو ہم کہ بے استغانت حواس دیگر نیاریدہ جاوہ پر نشیب و فراز نقل نظریات
 کہ فہم نقطہ از دائرہ اش ناتوان جتنہ انسانی را کہ از لے چارہ خشیش باز کہ صدای
 کلیدہ مثل ششی شود و بر بہت وجود ممکنش بفرق نقطہ ادر کہ حراست اعتدال کہ
 ردایش و بستہ عل درست بیک لطمہ باد مخالف اختلاف طبیعت چوں اوراق
 خزان دیدہ از اصل تسبیق و نظم ترکیب بر افتادہ از ہم باشد بے تائید روحانی
 لہ ہر گاہ آسمان فرد حاسہ تو ہم بتدایہ اول و صورت کہ بے ہمتانت حواس دیگر بتدایہ ثانی
 دلیران پچی پر و فر بہتہ ثانی با تو نے چیں و چتہ چنان نتواند کہ از برایش نام برد و انجایش
 ز ر و خیر بتدایہ اول و ہر صلو ۱۲

مہم اور دلش عبید بلکہ از محالات است با ہمہ بے دست و پائی و سرنگی و افتادگی کہ از لوازم
 خاک کی نهادن ضعیف طینت است بروشنے کہ برق خاطف و ظلمت سما چنبش بانی
 کند و پرتہ لعین کہ منور بحالت اصلی راجع نشدہ بانہش بر باد و بسرعت سرعہ تیشال
 عنکبوت کہ گاہے بتار نیچہ آویزد و نفسہ بالایش بر آید پچاے ہتے کہ قادر مطلقش از زنی نشدہ
 و لہرانہ بی می سپرد و جز بانہ نشیہ نامجواری راہ دور و دراز پشیش و پس از ہم تنہائی نمی گزرد
 و اگر حیا نا در تیر و مفاک حیرتہ دریافتنا باعث و فخر ازاں سہ چال ہر نیاید و باں سہ
 از سلوک ایں طریق بانہ سہ کہ حوصلہ اش وسیع و با سہ را کہ حقائق اشیا حلص ترست
 با قوتے جنس و ہمتے چنان نتواند کہ از بابتش نام برد یا نجیاش گذر و نا طقہ را کہ سہ است
 تلفظ و صحت تکلمش محول و مسلم و علم و تعلیم از ازاں سر پودہ خلوتش یعنی حافظہ و ذہن است
 چہ مجال کہ بے ایایش حرفے تواند زد و داننا سہت چیزے کہ خارج از قیاس او ست
 سخن راندن ہم از نجاست کہ حق پرستان حقیقت اساس کہ بکنہ معرفت الہی بقدر
 قطرہ از قندرم یا ذرہ از ریگ بیاباں نے نے ہزارم حصہ آں بے واسطہ و ہم و خیال محض
 بوسیلہ عجز و اشتغال کہ مقبول تریں تحف حضرت الوہیت و محبوب تریں ہدایہ باد گاہ
 استغنا و صمدیت است و رسیدہ سر شستہ دانست و دیدہ پست آوردہ اند و دریں مقام
 سکرت را بر بطن ترجیع دادہ گوے سبقت از شکل ان بردہ اند و بہ تعریف و محو حیرت
 فرورفتہ گوہر حقیقت کہف آوردہ بر کنار سلاست ہر آمدہ بہ بے نیازی تمام است
 ہمت بر کوین افشا ندہ اند و سخنے ازیں باب کہ سرا پا تاب است نراندہ نشیندی

که گفته اند در سفته ۵

خدا ماح مرج مصطفی البس محمد حامد حمد خدا بس

پس با تیره و زوزان ماهیت برتر و سرشناخته و فرق برتر و برتر است را چه سرایه
و آلوده زبان باب کوثر و تسنیم و امین ناشسته مارا چه پای که به لفظ لغت تلفظ
کنیم تا چه رسد تحسین مصداقش لب کشادن و در صد آفرین طبع مضمون آفرین
افتادن خردمندان خرد و شناس کما شفی دانند که در وفیست خبر و خبر و مبتنی و مبتنی
است لایعنی بر خبر و نهادن و نشر و عدا از دعوی باطل باطلی نام بر آوردن و محض
بزرگی و ادستایش سخن که فهم کوتاه اند و یافتن قاصر آید و اگر راست برسی پیدا
بر جان سخن شناسی است و ادون لاجرم از طای این مرحله قدم ارادت پس کشیده
اندر چه بقدر استعداد نا طبق به تعریف الفاظ فصیح و توصیف معانی بلوغ و طریق
میزد و زبان گوید که از کمال نادانیم خاموشی صواب است با ما سیکرگی
و کیمیتی سخن سخن میکند بنام ایزد این به بی مریح سیمی به حدیقه لغت که سواد الفاظ
را سیاهی خامه از ظلمات است و بیاض معالیش را سپیدی نامه از آب حیات است
و بر پیش به لفظ چیده و معنی سحیده و بلفظ خریده و معنی جریده و بلفظ و معنی فکر بکر
و بلفظ گوهر آرد و معنی چهره تابد و بلفظ نا دیده و معنی ناشنیده و بلفظ خاموش و معنی
گویانے نے بایں پنہاں و باں پیدا بلفظ رنگ و معنی بول بلفظ آئینه و معنی رو

له نام ایزد این بد - مع مرقع مبتدا موصوف بعد صفه شایسته آفتاب

بلفظ ناظرہ زریبا و معنی ستورہ رعنا بلفظ توجیہ و معنی تشبیہ بلفظ ستارہ و معنی سیارہ
 بلفظ ڈرگوش و معنی درپوش بلفظ یگانہ و معنی بیگانہ بلفظ حسرت خیز و معنی
 حیرت انگیز بلفظ ہنگامہ آرا و معنی شوخ و لہریا بلفظ انسانہ و معنی افسوں بلفظ
 کم و معنی افزوں بلفظ نغمہ و معنی باہمہ و بے ہمہ بلفظ عشق و معنی درد بلفظ
 آہ و معنی دم سرد بلفظ نگار و معنی بہار بلفظ شرارہ و معنی اذتف دل استعارہ
 بلفظ لالہ احمر و معنی داغ جگر بلفظ سودا و معنی دو سودا بلفظ جراحۃ و معنی
 ملاستہ بلفظ نالہ موزوں و معنی عربہ جوں بلفظ تقریرے و معنی تسخیرے
 بلفظ دورے و معنی دُرتے بلفظ دبستانے و معنی ہمہ آنے بلفظ سخنے و معنی دیوانے
 بلفظ شیریں و معنی نکلیں بلفظ غلو و معنی علو بلفظ مبالغہ و معنی بالغہ بلفظ بہانہ
 و معنی بہانہ بلفظ مرغوب و معنی محبوب بلفظ مطلب و معنی مطلب بلفظ نئے
 و معنی یئے بلفظ محل و جد و حال و معنی حلقہ بے جد و حال بلفظ باتاب و معنی
 نایاب بلفظ جزو و معنی کل بلفظ غنیہ و معنی کل بلفظ مضمون برجستہ و معنی کلون
 ہرختہ بلفظ متین و معنی مہین بلفظ آمد و معنی سر آمد بلفظ شگفتہ و معنی
 خوش گشتہ بلفظ ناز و نیاز و معنی سوز و ساز بلفظ طلسم و معنی طلسم کشا بلفظ
 نیرنگ و معنی نیرنگ ناما بلفظ حجلہ و معنی عروس بلفظ نقش و معنی طاووس
 بلفظ قال و معنی جوہر مقال بلفظ سمن و معنی چین بلفظ از بلا بالا و معنی
 از دیدہ خون بالا بلفظ سحر حلال و معنی عین جلال بلفظ ہمہ خوش و معنی ہر خوش

بلفظ صورت فصاحت و معنی بلاغت بلفظ از آغاز تا انجام بلا جواب
 و معنی سرمایہ بیداری نه انسانی نه خواب بلفظ سرمه دیده بینش و معنی تو و صبر
 آفرینش بلفظ اول پذیر و معنی بے نظیر بلفظ تنجالت و معنی آتش بیکالہ بلفظ شسته
 و معنی رفته بلفظ بیدار و معنی خفته بلفظ سنجیده و معنی اندبہ فہم و سنجیده بلفظ
 پرده دار کمال و معنی پرده کشاست خیال بلفظ محبوب سید جبرہ و معنی چوں لیلیٰ
 در پرده بلفظ استعداد ستانی و معنی دلیل خوننا بہ نشانی بلفظ روشن و درواں چوں
 سیم و آب و معنی از شوخی و شرارت چوں سیاب بلفظ روز و نواری و معنی شب ظلمانی
 بلفظ از ہجوم مطالب ذخیرہ و معنی دیدہ و ہم از مطالب العیش خیرہ بلفظ سیکر آرمیدہ و
 معنی غزال رصیدہ بلفظ ہنبا انوار و معنی گنجینہ اسرار بلفظ خور و از خواہاں و معنی
 محبوب تر از محبوباں بلفظ پسندیدہ و معنی نور ہر دیدہ بلفظ ترکیب نقش استوار و معنی
 ترتیب صنائعش و استوار بلفظ محکم پیوند و معنی عام فہم و خاص پسند بلفظ متضمن
 کثیرہ و معنی وسیلہ غفران کثیرہ بلفظ فروانہ گزار و معنی دیوانہ نواز بہ لفظ طرہ حور و معنی عذرہ و بلفظ
 طلوع صبح سعادت و معنی ظلمت شام عبادت بہ لفظ چوں آئینہ جلایافتہ و معنی چوں آفتاب
 بر ساحت جود افتادہ بلفظ ستودہ دانے و عالی و معنی تخیل فکر عالی بلفظ فصیح کلام و معنی دانے
 آرام بلفظ راحت دل و معنی ہم سہل و ہم مشکل بلفظ پرداز سخن آرائی و معنی طراز دانائی
 بلفظ نقطہ حکمت و معنی دائرہ معرفت بلفظ ہادی ہر غدی و معنی حامی روز
 مستوی بلفظ منتخب و معنی در طلب - بلفظ معان زبان دانی و معنی مخزن شایہ پائی

بلفظ سلاسل و معنی در عیلم ایشالی مثل بلفظ پیرایه گفتار معنی سرایه کردار بلفظ بهشتی و معنی
 سحر و جادو بلفظ آرایش زینم سخن و معنی نام برده اوصفت نادر فن بلفظ متبوع شعرا و معنی مقبول علما
 بلفظ پاک از غیب و معنی منظر ترغیب بلفظ ایهام و معنی امام بلفظ کلم مجرات و معنی تفسیر آیات
 بلفظ حسن اشارت و معنی همه بشارت بلفظ نفی میسرسل و معنی مطلوب جزو کل بلفظ اختصار
 طاعت و معنی استظهار شفاعت بلفظ برحق و معنی ایمان مطلق است شایسته آن است
 که بهیچ وجه و بهر سرزنش و در دل و دیده جادو کنند حق این است که مزاج دال سخن و
 طبیعت شناس هر فن فلاطون وقت جالینوس تا فی حکیم سید محمد اسحق موهبانی
 المتخلص بحدائق که این گرامی نسخه جاندار و ترکیب داده مقوی همچون ساخته مزاج
 ایمان را مفید دل و دماغ و شیخ الرئیس را که از متأخرین حکماست و نابود بجز انما که
 تصور اخلاط فاسده پیردخت و ماورای حرارت و برودت هیچ شناخت و جز
 رطوبت و یبوست چیز نیست و سوائے سودا و صفرا یا دگارسے گذشتن نتوانست
 و از غامی علاقه ملغم و خون ماده نچسته نساخت سرمایه داغ اطریقیست دیه بطن
 را مانع و بونا فعیست امراض درونی را دافع الحاصل هر چه گویند می زیاده
 و هر چه ستانید می منور و این هیچ نشناس که میج زبان محمد و لایست علی بن نشی
 محمد یحیی علینا را که اگر خطی کشد مژده اید است و اگر نقطه رقم کند چون صفر ندارد
 که خارج از حساب است نفی نه زاید خامه ز دست ناتوانی تحریرش چون میاید از

سلاسل و معنی شناس فلان را مبتدا موصوف بعد صفت چه زهره خبر ۱۲

و نامہ از سیہ کاری عبارت ہے معنیش بہ بیچ نمی آرد و ہر چہ میگوید آہن سر و پست
کہ میگوید و نقطہ کہ بقراطس می نگار دختے است کہ در زمین خوردی کار در نہ زبان
کہ حرفی از بیچ چنانکہ سزاوار است تواند زد و نہ خردے کہ اگر معنیش رو کنند ہاش
نبرد و خود را بہ زبان نیند او دل را قلم

ہر زہ گوے بجل و نادانے	بہ سفہ بے نظیر تادانے
لاف او بر خلاف گفتارش	کار گفتن شمار و اشارش
گفتہ او تمام بے معنی	سخنش جملہ بیچ و لا یعنی
گفتگویش بہ بے اساسی ہ	ننگ بزم سخن شناسی ہ
قلمش چہ سب نا تراشیدہ	ہمہ جان رقم خراشیدہ
الغرض گفتنش نے زیبہ	تا ہم از قیل و قال نشکیدہ

چہ زہرہ و کدام دستمایہ چہ نیرو کدام پایہ کہ سخن بہ شناسے نامتہایش سنجید
و اگر بہاں غایت کہ شاید از دست و زبانش بر نیاید بے صرفہ از خود نہ سنجید
الاجل شمع بزم ایمان عبدالرحمن خاں حمزہ ذریعہ نجاش نشہ اشتہ و مصنف ہ
گرامی داشتہ طبعش پر دخت و سخن نیت رنگ انطباض ریختہ کا نقش
فی الجہ ساخت محقق ہر فن یگانہ زمین مروی حکیم محمد حسن کہ صاحب کتاب از رشید
ملا ندہ از دست و این بے مایہ را بہ خواہے کلی ہو من اخوة و نیز حکیم جہلمی و
ہمسائی دے بخود معنی ملوست بہ ایاست نگارش تقریظ و تاسخ ختم تصنیف و رقم

بفرقه ان برافراخت تا سطرے چند کہ تیجہ شطرے از اوقات است بگذاشته آمد
 و خاربندی بگرداویں حدلیقه گذاشته آمد و ایات ماده این است کہ از غیب بطل
 و ازل زبان و از زبان بخامه و از خامه بنامه لراقم

آئینک نامش محمد اسحق است	در افاقت و حید آفاق است
متخلص بجازق از حکمت	متحقق چو طوسی از فطرت
او ستادش یگانہ ہر فن	متعارف بمولوی احسن
مبتدی را بہ فیض نیسانی	میکند انودی و خاقانی
مدد کی را نہ بود این پایہ	حضری ہم نہ داشت این مایہ
چوں ولایت شنیدہ گفتہ او	گوہر نظم دیدہ سفتہ او
گفت تاریخ این منقہ نعت	طرفہ رنگینہ حدلیقہ نعت

تقریظ از الشہادین حمد پیچہ بے نیاز مطلق را کہ بہ مقید مطلق مطلق نیاز نیست
 ذات پاکش از تجر و تقنیات کہال تقدس لغایت معجب است کہ آراء عالم آرا
 مخلوقات را راہ ادراک را دانش نیست ہر گیاہے با قرار تو حیدش ہمہ تن آگشت
 شہادت برداشتہ و ہر برگے برگ سرسبزی خود از و نہایت گشتی صطفوی از
 ہر بوسیم فضلش بہ گلہاے شہادت رنگیں و چین ترضوی باہتر از صباے عیش
 بسر سبزی کر است بہادین تا سترہ مطرہ از قطرات شبنم در غمی حسن اشک پیدا کرد سرسبزی
 مدش بخشد و تالاد ہر باغ و گلرخی حسین ہمہ تن خون گردید سرخروئی و دوش بخشد

غنی ذات من کل ذات باستتنا بری عن صفات

فصلی علی سید نامحمد و آل الطاهرین و اصحابه الطاهرین و لشکر علی حسانه
 که درین مهنگام برکت آغاز خیر انجام نسخه مستبر که رمز الشهادتین طبع گردید
 و مصنف حق تصنیف بصاحب مطیع بخشید و منته التوفیق و مود الرقیق -
 و بیایچه ویوان محمدی که خون دل از دیده قدسیان بچکاند و عارفان را
 قطرات ناسود جگر بربانند نه بغایتی که ذره بر خاک تافت و نه به نهایه که بساوا
 یافت - نه بدان شمار که ستاره بر آسمان بینی و نه بدان مقدار که انقلاب از
 هزار آس بینی نه باندازه که حرکت و سکون در اشیا و نه بقیاس که دانه بجرین
 و آسیا نه چنان که در بدر یا وجود در کان و نه خپس که باران در حباب و برگ
 در نخل و باران نه بدانمایه که نفوس و الفاس و نه بدان پایه که در ادراک آس
 آرسه بر تنه که معلوم اوست - و بدرجه که از علوم او بچاند دل بهانش نواد
 زبان معنی گرامی سازد که از نهانخانه نیستی وجود صدور علمیه که عین حق است
 نه باطل و بجز تئیرات معلومه که متعلق بصفات اوست عدم کلی احوال و اگر
 بصورت فانیست هم در علم اوست که معنی باقیست تیره کالبدی را بر روان
 که حسی که چنین و چنان است مبتدا بچاند دل بهانش نواد زبان معنی گرامی را خبر
 بلکه که از نهانخانه نیستی وجود صدور علمیه تیره کالبدی را بر روان روشن دل نازد و غم را بکجاورد
 خیال اختصاص را در مظهر اصل برین قدر است باقی صفات و مشغلات ۱۲

روشن کہ ہرچہ وراے اوست ہم برے اوست و دل نازک داغم را بگر جادو
خیال کہ ہرچہ از و خیزد ہم برادر یزد بہر ہنگامہ افزائی خود فریب آئینش در آید
اختصاص داد و آنچه از دست قلم بنیاید و طبع ناز پرورش بر تابد از شو حسن و
سوز عشق کہ در د کلام افزاید و آفر کہ زخمی بجگر باشد شکے بر جراحت پاشد
ہمہ فراخ و حوصلہ از دانی داشت ہمانا در فیض بر سن کشاد و سر معنی در سر نہا و
داند نیچاست کہ تا جان علوی بہ پیکر سفلی پیوند یافت و آفتاب ہوش بہ ساحت
سہتی مافت ہواے آغم در سرافتاد لرا قسم

پردہ کشاے جاں بخش موج بہت و آب عین حقیقت بود قطرہ دریائے ما
و چہیں بہرست نامتناہی خواست کہ از دائرہ و الشعلۃ یقیبھا العنا وون
بر آرد و حال محمدی صلوا علیہ وآلہ در آئینہ لولاک لما اظہرت الربوبیتہ بدیدہ بقیۃ
کہ بسکہ سرچشمت تحیت و شکر سرخوشتم دار دایکہ من و نشے کہ دل پاکانرا بخوں
در تپاند و خونناہے کہ دل از ریشہ و دانی بگر کعب آوردہ قطرہ قطرہ بدیدہ فناک
رساند نہ آہے کہ محبت شورائے اشک بخوں آمیز و نہ تباہے کہ شمن آتش عشق
بجگر یزد نہ نفرو غمے کہ شمع بکا شانہ افروز و نہ بسوزے کہ جان پروانہ میوز
نہ برنگے کہ صبا غنچہ را بخوں غلطیدن آموخت و نہ بکا و شے کہ گل از سر زشت
خارا ز دوخت نہ بجوشے کہ ناسور را بچکیدن و نہ لشورے کہ داغ را بخندیدن
نہ بحسرتے کہ جان را تہنا افزاید و نہ بحسرتے کہ دیدہ را تہنا شار و نماید پلچہ شہوت

که سنوز آموزش کمال نه رسیده بود شش بکلام در دلم انداخته ایچیکه که گفتم
 بهت مله داده وطن گلند است و غم ز آسمان که زمیں میکنم را
 سیزده ساله بودم که گردن برودگار روی داد و از کجای نری نرد بار فلک شاه نشین
 افتاد پدرم منشی محمد بی علیخان مظلوم مهر و در سباط نری ناز چار دست از تربیت کفایت
 چندین منط که اگر نبرای او ادب به پیش او بی در نیامد هر چه خواسته مطاع
 دهمش سپهر شد ناگاه شورش از هر دیار برخاست و آشوب از هر کنایه بنگام
 بر آراست تا اوقاتی که تحصیل نمودی از صحن و نحو گذشتی نهجی صرف شد
 که همه از یاد رفت و شاعی که مرد را از خاک بردارد و بخت بر یاد رفت نه از
 امارت شانی و نه از عمارت نشانی لا محاله از شهر دور افتادیم و روزی بمالوا
 که مسکن آباست و شبی بصفی پور که ما و اسامات است از حوادث پناهی
 می بردم تا آنکه نرسیدیم بهیدار باز خفت و غباری که برخاسته فرو نشست هر چند
 درین زمانه از آن حالت که شام در جاسی و صبح در مقامی میگذاشت خجالتی دست
 بهم دادیم روزی مانده به روزی بحالت خود نیگذاشت به دران بنگام که از سن
 هجری هفتاد و هفت بر یکینار و دو صد و یک کی از آشنایان که خیر سیلغت
 به غول گفتیم اشارت کرد و با صراحت پیش آمد که غلام پیش نه رفت داده فطری
 خود بخود جو شن گرفت تا بسایه هفت هزار بیت کم و بیش از غزل و شوی فرام
 آوردم چندی برای برآمد که زمانه کم مانگی سر آمد دل نربان و زبان سخن نشاند

یافت و آنچه اندول یزبان میرسد چنانکه اشک از نظر افتاد تا همه را پاره کردم
و دوباره هنگامه تازه برگزیدم و چون پنج سال بدین وسیله گذشت از بزرگوارانی
باز آمدم و پیوند گشتار بگسیختم اکنون که سه سال بهشت را فروز است و جزو بهشت است و پنج
نیمون کل اوراق پراکنده را بدو جزو مرتب ساختم و دل از خلش و جگر از
کاوش پیرداختم و این نخستین مجموعه است از ترتیب موضوعه متفرقات متغولیات
و بعد از این اراده چنان است که بجز قصیده در لغت یا محبت اکابر نگویم و بچار

سوی هرزگی بنویسم

سعد یا بسیا گفتن عرضای کردن است وقت عداوردن استغفر الله العظیم

و جز آنیکه تا سال بهشتا وین پاره از غزل و شنوی بملاحظه غالبه رطله فرستاده ام
یک حرف درین فن شکر و یعنی نظم و نثر از کسی نیا سوخته و در برابر هر سرگشته

افتاده ام آری

کس نیاید بجنگ افتاده

و آنچه از قسم شنوی یا قطعه بالتخصیص ضرورت نثر و نثره و بجزرقعه نوشته ام
درین مجموعه داخل نه کرده ام و در مجموعه ثنویات هم بنگاشته فرزانه سخنوران
نیک از بد شناس و سخنور فرزانه گان و انشاس اگر نه بقیا سے کہ مکروار اشیاء
له این فقرات بار دیگر افزوده شد و عبارت و بیجا در سال بهشتا و دو نوشته شده بود

و غالب نه بود ازین جهت نه ظالم بنام او نوشته شده ۱۲

ماند که بر شک آرد بلکه حقیقت و علما لا انسان مالم یعلم و نشین گردان
 و بر کز انصاف مستقیم دارد تا مل فواید پے برند که این مایه اگر کسیت دایں باز
 از کجا در نه این رنگ رفتگان و عمار آینه گان را چه نیر و کدام یازله و لا سینه
 آخونه جهانم که فرق در معنی هم داں کردن نتوانم - معنی فرق یک سر موند نام و اور پنهان
 بے منت نواز را نامزم و بدین نازد بعد نیاز - سر بر آساں افزا زم که شعله رویاں
 چهره بشارت فرست کرده و از اجاز حسن آب بروی آتش آورده و جان بکشد
 نظر که بسحر بیمار کردن سامری خاصه ایامی است گداخته و خون از دیده
 مشتاق که در پیر آب نمودن نخستین اجزای است رواں ساخته را فیض تعلیم از
 سخفست و برشته در و ناں دل به آتش بے دود عشق نهاده و بوی سوندی
 از کباب آید پیروں نهاده و اشک که ادا جانگدازی خودش فرو چکد بر حالت
 فرو نه ریخته و تا آس که حکم بر سر رشته کجی بستی آورده بر او بیچاره گم
 نمک از کلام پنهان شور من است برق را بخنده و سحاب را بگریه در آورده و
 بگذازد و پودانه را بسوز سازد و آن غنچه را به تبسم و گل را بچاک گریباں آتشنا
 گلین را کسری و بلبل را فغان آموختن خون را از دگر و پے و یله را از می کشید
 دیوانه را بخرد و فرزان را بخنود راه نمودن گل در آب و خانه در پیرهن ریختن
 نازک بچگرد و شتر در دگر دل زدن سینه بسناں و ناسود بر لباس سفتن روا
 حرم و عناں از دیر تا فتن در و بجاں و دود بدخ پنهان و آشتن الغرض بیگانه

ہزار آتش و بعریدہ بر خاستن شیوہ این شاہان پے پردہ بجلوہ در آمدہ مستانہ
 دست کہ بصورت الفاظ کسوت معانی پوشیدہ با بیات سسی شدہ اندکیست
 کہ ادیں یہ پاک مافورگان خرد بعشوہ فریب کاے بستاندہ درودے ہشتا
 فکر کہ این ستورگان بکرا بگلگونہ و نگار ہر راستہ دطرہ طرار راج و تاب دادہ
 چشم نامہاں را کافر سے آموختہ و ابرو سے پر خیم را مسجوع معنی ساختہ ہر ساندہ
 تا سرش بگردد دست پش بند شعر و لایست ہمہ پیش حریفان بند
 و ہواستان و ہولعین -

تقریر مثنویات

ہاں اسے ولایت ہرزہ سیج یادہ خیال بر خیز و بختے بہ نیایش در آؤ نیر
 بسپاس بگانہ و اور بے ہاں ہنگامہ بر انگیز کہ اند لیںدہ آسمان نور و وحشی صفت
 آرزیم آسود آرام یافت و خیال سکیر آتش زیر پا سر دست از خاک بیزی
 انہم فی کل وادیھون بر آسود۔ دور سودا کے کہ اند آتش دل بر خاستے
 و بسو پیچیدے و نفس بصورت اشک گرم گرم اندویدہ اگر یہ خود فرو چکیر ہے
 چنانکہ پنداری انکرست کہ اگر بخسارہ و دیدے برا فروختے و اگر بد اس بختے
 بسوختے و ساعت بشکل آہ تیز تیز از دہن شور آشنا بر آمدے بسرعتی کہ کوئی
 پیکار نیست کہ اگر برب رسیدے تبخالہ انداختے و اگر ضبط کردے جگر و خستے

زمانے فروختست و دل غلجگر کہ از دوا نفسی عربده حسن و شعبه عشق
 چون ثمر از حرارت آفتاب تر و تازه می شد گاہ بودے کہ بوسے خون دادے
 نے نے ناسور در او افتادے و گاہ بودے کہ رنگ خون نمودے و زردی
 چہرہ بر فزودے و وہ بھی نہاد نالہ کہ شور از جانہا برا نگینختن و نمک بر زخم
 خستہ دلاں ریختن تسکین گرفت و فریادے کہ دل پر خاش جو یاں پے پرو
 را بدرد آوردے و جگر سنگیں دلاں سخت آزار را خون کردے بہ تسلی
 آمد اضطرابے کہ سرمایہ پیش دل بود اخطا ط پذیرفت و خطارے کہ
 حواس غصہ را بخود گذارشتے و رنجش نمادند خلشے است کہ خار در پیرنم ریختے
 نہ کاوشے کہ شور را بہ سرشک را بخوں آ میختے نہ از انچه کہ جز برف و واسمہ ثبت
 نیافت اثرے و نہ از ہر چہ کہ جز فکر صابیش استواند اشت خبرے نہ از گیسو
 پر شکن بر پائے خیال داسے و نہ اند تیرہ بختی سودایش ہر صبح ہزار شاہے
 نہ حالتے کہ اگر مخاطب باشم از اثر محویت بپاسخ نگرایم و نہ شامتے کہ ہم
 انفعال از ان حال از تحیل باز نیایم نہ از خیال رخسارے بخون دل خنہ
 و نہ از نوک مژہ ناوکے بہ جگر فرو رفته نہ از تبسم نوشیں زخم جگر شکوختہ
 و نہ از چشم جادو دل مجر و سودا سپند نہ از اداسے قامت ہر ساعت
 سامان قیامت و نہ از بیباکی ملامت ہر دم فارغ از سلامیت نہ از

کرشمہ عشوہ خوابان اندیشہ در سرو نہ از غمزہ فتنہ جویان ریشہ در جگر نہ در
 طاق ابرو سے سر پہ جیب سجود فرد بردہ ونہ از خنجر نگاہے بے زخم تیز مردہ
 نہ از طول اہل مشتاق وصال - ونہ از کوتاہی نجات مبتلا سے مال نہ از
 بیج و تاب فکر ت اسیر بلا ونہ از غیرت عشق در رشک حریفان خلا و ملا نہ از
 فکر نبش مضامین غنودہ مانند سر بہالین نہادہ ونہ از جستجو سے فصاحت
 الفاظ و بلاغت معانی در آب و آتش افتادہ نہ از استعارہ سرگرداں وادی
 یاس ونہ از تشبیہ پر آگندہ وہم و قیاس نہ از تفریق در فرق خوب و زشت ونہ از امر و اعا
 در رعایت حرم و کنشت نہ از قافیہ و ردیف مطلبے ونہ از افسانہ و حکایت مقصود
 نہ از ضرب و ابتدا نشانے ونہ از صدد و عروض و جودے نہ از میانہ و نحو خوبی ترکیب
 ونہ از اعراق مستغرق نظم و ترتیب نہ تمنائے کہ کاش ایں لالی منظوم یعنی
 ثنویات متفرقہ بہ سلک انتظام منسلک شدے ونہ از رد وے کہ اگر بیتے
 لغز و کجسپ گفتمے در کاوش بودے کہ سخن شناسی رسیدے و ایں زمزمہ
 سر دے و داد جگر کاوی یافتے لراقمہ

در دل من تماند پروائے	بسر اندر نماند سودائے
گرچہ ایں دفتر پریشان است	مرسم زخم سپہ پریشان است
ہرچہ از ثنوی رستم کردم	ہمسہ یکجا فخر اہم آوردم

مہر نہ شنوی ست گفتہ من نہ در شاہوار سفتہ من
 جمع کردم بخوبی و آذیں بگرایں نگار خانہ اہیں
 روز کے چند ہر روز رفت ز دست تا نوشتم ولایت انچہ کہ سہت

چنانچہ شنیں شنوی کہ ذکر جہیل دستاں جنوں انگیز ست افسانہ فسوں آمیز ست
 ہر جنش بر جراحاتل کہ کبیرا ہر سطرش چون لعل پہنچ دلا دیتا و ہر دائرہ از ترخیری کہ کمار
 و دوسرے شنوی کہ جلوہ حسن آناج از مادہ کم و بیش است نہ حال ہیگانہ نہ حالت خویش است
 مرہم زخم دلہائے دلش است کیفیت عشق ستم کش است داز نہاں نہاں است
 چون صورت از آئینہ نگار و سوسن شنوی کہ شعلہ محبت است حکایت پر نور و ساز ست
 الحق ہمہ جا نگار است نمودار حقیقت و مجاز است نمونہ راز و نیاز است
 انداز تا انجام شربار و چارہاں شنوی کہ جذبہ عشق است لشکان خلعت اخلاص است
 سرگزشت عام نیست بود و خاص است قاتل در میان نہ مقتول بے قصاص است
 آری سرمایہ فخر می خصل اخلاص است جان در حیرت است دل آئینہ وارہ
 و پنجیں شنوی کہ خبر خیر است از افسانہ سرانی جد است ذکر شجاعت شیر خد است
 آنکہ نامش ملی و کنیتش بوتراب و خطابش مرتضی است و ہلور و داماد مصطفی است
 صاحب بدروغین است و مالک دود الفقار و شمشیر شنوی کہ اعجاز توحید است معجزہ
 خیر العشر است از انبیاء تا انتہای آخر است مصداق مسیح پیہ پرست بے ہرچہ است
 طفیل آن سرور است درود ہلورہ آل اور صاحب کبار و مفتیش شنوی کہ ماہ

شبه افروز است روایت اولش بے خطا است و از رفته لا جوابی کم و کاست
 و روایت ثانی اش از در بحال س که مشکوک علم است و مشتبه در راست و نادر است
 الحاصل مشتعل به نیت سید ابرار - و مشتعل شنی که حسرت دل است شمع حرم
 ایمان است و سرای سرور دل و جان است - حرد جان کافر و مسلمان است
 و هر مرض را علاج و هر درد را درمان است جوش درون است در پرده گفتار
 نمیش شنی که در اشتهاد تین است ترجمه بر اشتهاد تین عربیت و در نا
 سبطین نبی است حقیقت بے آبی و تشنه لبی است و تذکره حق شناسی و
 حق طلبی است صلوة الله علی النبی و آله الاطهار -

الفصل عمره و تحریس حسن معانی که در پرده الفاظ مستتر است جان کا ستم
 تا هنگامه این نیز نگار خیال طلسم فکریه پر دانه لوبه بر آستینم چنانکه جناب والد
 مرحوم مفتی محمد یحیی علی خاں مدظله فرماید

چه بلا نیست حسن در پرده پرده در پرده بر د جان مرا

اینکه اگر سخنه را معنی باشد اس بر سر زاده آینه در بیند بر سره سخن پرور
 نکشاید - و باندازه که خود تفحص فصاحت و بلاغت جان می کنند بر جا کنی
 نظر فرمایند - چشم انصاف بغور و قیاس باز نمایند چه عجب که اگر بالفرض همه عیب
 است جز مفره بیند - و از پرده پوشی که مقتضای تخلوا با خلاق الله بوده است انکار کنند
 و بدانگونه که تنگ طرفان کوتاه حاصله خود پسندی دم نزنند و چه بر خطا نظر

برصواب نیکنند از در دشمنی در نیانید و تقدیرے کہ بنده مجبور و مختار است
از خوب و زشت معذور و معاف تصور فرمایند لہذا تمہ

بنده را بندگی ضرور بود لا جرم مورد تصور بود
ہرچہ عیب و صواب تقدیر است خارج از اختیار و تدبیر است
اے ولایت درود بر احمد از ازل تا بحشر و مابا بود

تقریر سالہ جناب مخدومی حکیم خلیل اللہ شاہ لکھنوی کشمیری

اے ولایت حیرتے کہ مراست نہ انعم کہ از کیست و چہرہ است نفس از خود
می روم کہ ہرچہ در اجرام علولیت یا اجسام سفلی حقیقی است کہ بصورت و معنی کیست
و خود اطلاق موجود ہر یک وجود نیست

وجودے مطلق از قید مظاہر نہور خلش ہم ہر خلش ظاہر
و ساحتے متغیر مینوم کہ ایں ہمہ اوضاع مخالف و اشکال مختلف و صفات متبا
و اسمے متغائر از کجاست ہمانا خبر تعینات و قیود نیست

چو سلطان وحدت علم برکشد جہاں منہجیب عدم درگشت
اللہ اللہ کیے در فکر وجود افتادہ است و یکے در ذکر شہود و در حقیقت ہاں ہے کہ

اے این نثار حضرت مرشد برحق قدس اللہ سرہ آفتاب پندہ بود کہ بہ نجات شنید و بر کردار
ہنگام بصفتی پور آمد اورا نیربان فقیر مذہبے خود شنوائید۔

غیر نیست این هر دو را چه بود ۵
غیر ترش غیر در جهان نگذاشت لاجرم عین جمله اشیا شد
یکے از تشبیه حرف میزنند و یکے از تنزیه سخن می رانند و چون حقیقت ظاهر فکریست
که در غور مانده ۵

نسبت تنزیه پیش نمودن نامست کے سر و این قید اور ذات بحث یابا
غافلان گویند که ما فانی و او باقیست و عاقلان دانند که انما خلقتم للابد ^{حقیقت}
هرگز نمیرد آنکه روش زنده شد عشق ثبت است بر جریده عالم دوام ما
هر چه یی بینی فی نفسه بر وحدت ذات شایسته که نظیر ندارد و هر اختلافی که در دنیا
است فی حقیقت بر کثرت صفات گوئیم است که صاحب نظر پیدا رده ۵
فرستادیم آدم را به گیتی جمال خویش در صحرانها دیدم
اگر بخشیم حقیقت بگری امکان از بحر و جب قطره است و در وحدت و قدم جز
موج و دریا فرق نیست ۵

دوریا موج گوناگون بر آید ز بیچونی بزرگ چوں بر آید
در تپیم که آب روی آں دریافت خواجه کائنات محمد مصطفی است ۵
اول امواج دریا سے تنه نمود گوهر یک دانہ بحیر وجود
علما گویند که نورے از نور احدیث جدا شد و صورت محمد گرفت حاشا که هر
که تجزی پذیرد خدا شد آری ۵

محمد بصورت عرب آمدہ بمعنی انگریزین رب آمدہ
 درست کہ خدا اول است و خود آخر اوست کہ خود باطن است و خود ظاہر اوست
 غیر او نیست اول و آخر عین او است باطن و ظاہر

فصلی اللہ علیہ مرۃ بعد مرۃ وسلم بعد دکل ذرۃ
 در دو ملک بر روان تو باد ہر اصحاب و ہر پیروان تو باد
 ہاں اسے عزیزین حقیقت نا آشنا سے دیوانہ کجا و اس نشید مستانہ و گفتار دیوانہ
 کجا

صلاح کار کجا و من خراب کجا بہیں تفاوت رہ از کجاست تا کجا
 روح در دامن فداے او کہ ای سر در سرم نہاد و دل و جانم خاکپاے او کہ مرا از حقیقت من خبر داد
 غلام عشقم و لطف و کرم بہا من است کسیکہ بندہ بخواند اخلاص من است
 صورت او کہ منظر جمال جلال است آئینہ منی است الا از بہر آن کہ فارغ از قبل قال
 لا یعنی است

بصورت تو بچتے کمتر آفرید خدا ترا کشیدہ و درست از حکم کشید خدا
 دائرہ النوار الہی مرکز اسرارناقتنا ہی قبلہ حقیقت کعبہ طریقت محرم حریم راز
 سلطان بے نیاز فارغ از مواد ہوس مرشد عیبی نفس الفانی فی الرسول
 الباقی کمال الوصول المخرن برہند الخفی الخزنیتہ لہر ایر المہبت و انہشی
 الجلیل بجلالہ المحبیل بجمالہ المرشد بارشادہ الارشد برشادہ الہادی بہدایتہ

بنهایت کامل کمال المستغرق بحاله التفرک بصفاته المتجرفی ذاته لراقم
 نور مطلق گر بود خا و صمغی است مظهری گر بود خا و صمغی است
 در جلال اوست نشان اولیا در جمال اوست آن اولیا
 چشم خود بین را خدا بین میکند هر کجا خالصیت نسبی میکند
 از نگاهش زره گردد آفتاب شیخ مست و مفتی و ملا خواب
 احمد است و مصطفائی میکند بافتنانی است خدائی میکند
 فم باشد کاین سخن بر اغراق نیست آفتاب است از آفاق نیست
 گر تو خدای دین آن آفتاب از جمال شاه خادم درویش است
 سرمد اخلاص اندر دیده کش تا به بینی روشن و تابان و کشف بینی
 در تو شکر مشیوی آنهم بجاست دیده خفاش خود بینا کجا است
 و رقی کو راں نه باشد این سخن لایه ولایت بهر سن یا مثل من

اودام الله فیوضه علینا و علی جمیع المریدین اما بعد میگویی خاک راه محمد
 ولایت علی الخاطب بعزیز الله بن نشی محمد یحیی علینا که این رساله است
 نادر و مختصر که واقف نکات مریدی و پیری حکیم خلیل الله شاه لکهنوی کشمیری
 بزبان لطیف و بیان فصیح مرتب کرده که تسک مریدان سلسله عالمی صوفیه
 صوفویه باشد نه از رو غرضی در نه از قبول بچشم و خود مباحثه را چه محل و مناظره را
 چه مدخل که اگر کسی به رویش آید غیر نیست و اگر قبول کند جزه غیر نیست

گر قبولم کہنی و گر مردود
 نتوانم زدن دیم ایراد
 ورنہ الحق والباطل ولہ الحمد فی الاولی والاخرہ۔
 دارودکرون

تقریظ دیوان در تمیض و لزوم سجعین وغیرہ

تعالیٰ اللہ اس دیوانے است یا از علم معانی بیانے جسم سخن را جانی است
 یا از حالات آب حیوانے نے نے نہ نقطہ اش دہانے و ہر خط نہ بانے نگاہ نہ روے
 تہان است یا پیرایہ حسن بیان کرشمہ سیم تنان است یا راحت دہانے تہاں
 نے نے خستہ را در مانے و کشتہ را جانے جو ہر مضمون است یا گوہر مکنون سرور جان
 محزون است یا محزون بواقیت محزون نے نے آنرا سکانے دایں را کائناتے طلسم
 نیال است یا چہرہ نظم با خال مجموعہ جدی حال است یا جامعہ نہرل محال۔
 نے نے محبت را نشانے و عشق را نشانے سہ گامہ فتنہ جو یاں است یا دل
 گرمی شعلہ خرمیاں افسانہ فستہ دلان است یا جان افسوں و دل آن
 نے نے زخم را نکلد آنے و شوقیامت را سامانے سود دروں است یا شور
 جنوں دریاے خون است یا تلاطم جیجوں۔ نے نے سینہ را سنانے۔
 و دل را پیکانے یوسف با کارواں است یا جرس رہروان۔ پیکر معنی
 رواں است یا صورت عمر رواں نے نے نماصہ ہر داستانے و فریب ہر
 داستانے۔ غمزہ را دروز با نارسیت یا دلبر با نکل با نارسیت حالات دربارست

یا جلوہ حسنِ دل آزار نے نے شور مچانے وہمہ نالہ و فغانے کلامِ نیکین است
 یا خاتمِ سخن را سمجھ گئیں۔ خفتہ را شمعِ بالیں است یا بیدار را نورِ یقین نے
 نے دماغ را پرچانے و دیدہ را گشتانے۔ عربہ جوے سراپا ناز است یا شفیقہ
 غوسہ ہمہ ملنا ز بزمِ آراے سوز و گداز است یا پردہ کشفای راز و نیاز نے
 نے ہمہ سوز نہانی و ہمہ حسرت و حرمانے تماشاے دیدن است یا نوپیشین
 خزاں بر خود پیچیدن است یا بہارِ گلِ چیدن نے نے گداز نہانے و شمع
 شبستانے شمع بر خود پروانہ است یا وارستہ کہ بستیش پروانہ فروغ
 ہر کا شانہ است یا جد و نہر لے کہ محلِ حاشانے نے نگفتن را جانے و شنیدن
 را سلسلہ جنبانے حینِ بہ بہار است یا گردشِ لیل و نہار۔ گلبن بے خار است
 یا تازگی ہر مرغزار نے نے بے برگ خزانے و شگفتن را خیابانے سائینہ
 بے رنگ است یا اندسیہ بہا معنی میں رنگ معنی بود و صورت رنگ است
 یا فریبندہ دل بے درنگ۔ نے نے ہر خطہ لبثانے و ہر دم آنے زمین
 سخن را آسمانیت یا زمینے کہ اور آسمانیت از تشبیہ جہانیت یا از
 استعارہ جنبانے نے نے آب روانے و آتش سوزانے جو ہر تیغِ نگاہ تیز است
 یا معرکہ رخشتم و ستیز نیرنگی عشقِ فتنہ خیز است یا نمونہ کجدار و مرئی نے نے
 ساحری را قرآنے۔ و سامری را ایمانے مرقع معانیست یا مجموعہٗ سخندانے
 دفترِ اسرار نہانی است یا ترجمہٗ زبانِ بے زبانی نے نے ہمہ بہار ستانے

و طرفہ نگارستانے شاہد و لغو نہ است یا مونس شب و نسیں روز۔ فقیح جان
 غم اندوز است یا ہر سرکش ناوک جگر دوز نے نے برق تپانے وابر بارانے
 دانایا مونس افزا است یا خرد را دیوانہ نما دیدہ را حیرت زاست یا دل را حسرت کا
 نے نے ہمہ فیضانے و مایہ سرور ہر ہر بانے تحیر سخن پرور است یا آئینہ
 فکر دیدہ و راں دل بندہ فسونگر است یا کتا بے پیشطاق دلبران نے نے
 پیشکش ہر مہبانے و دست بخت میزبانے دودے ازداغ جگر است یا
 طوفانے ازدیدہ تر سواد بینش ہر صاحب نظر است یا محبوب پری منظر
 نے نے بیچ و تاب را سنبستتانی و طول امل را بیا بانے سراپہ آشفستہ لست
 یا آئینہ دار بے خبری صورت معنی پرور است یا گنجینہ سخنوری نے نے گوہر
 نایاب را عکاسے و باتاب لعل رمانے دولت بے ذوال است یا جواب ہر سوال
 و لیل عین کمال است یا مبدیہ آخردہ آمل نے نے سود پے نہانے و ناموری
 را برہانے۔ نوش بے نمیش است یا بجلاوت از غسل بیش ناظورہ بیگانہ
 خویش است یا عقل جنوں در پیش نے نے خود نمائی را نشانے و خود خویش
 را دوکانے سوداے روز افزون است یا دیوانہ را بحر در مہنوں حقیقت دہان
 پر خون است یا انجام کار آغاز جنوں نے نے مستعد را محتانے و مستفید را
 احسانے حد نفع حسن عمل است یا نتیجہ فکر بے خلل حل مالاخیل است
 یا مشکل غیر مغل نے نے دیر زمانے و عشق را کفرستانے نمونہ چنان چہین است

یا نقشہ زنان و زمین رشک نگار خانہ چین است یا سراپاے لبستان چین نے نے
 کیفیت وجدانے و تزلزل باطن را و خانے سرمد حتم بینا نیست یا لب لباب حکمت
 دو انائی حاصل حوصلہ آزمائست یا محاصل غور آرائی نے نے چستانے پر از
 لاله و ادغمانے خجلائے کلام را اینے است یا از لاله و سترن غم نے طراز دانش
 ہر فنے است یا جوامع اندیشہ را معدنے نے نے لفظ و معنی را قرانے و معاوت را
 معانے مفرہ گفتگو است یا سرخ ہر جہت و جو زمرہ کو یکو است یا ترانہ نغمہ و نگو
 نے نے از سواد و شبستانے واد بیاض چراغانے آرائش ہر انجمن است یا گل
 خارہ ہر چین سلسلہ ضبط ہر سخن است یا دسطر ربط جان و تن نے نے با سخلہ
 ہزارانے و با نور نظر بہ خانے طرہ ہیج دریچ مضامین است یا سواد دیدہ و ندیدہ
 کلام شیوہ است یا شور و سخن نکیں نے نے بقامت ضعیف البیانے سراپاد
 عنوان ہر نامہ است یا رشتہ اندانے خامہ فروغ ہر جامہ است یا لطف ہر چنگ
 نے نے تمسک ہر بندہ خوانے و ظرافت ہر جوانے مطلع اشعہ ساطع است یا
 ہر ازابیات لاسع پیش افزاے ہر سامع است یا ذکاوت را محبت قاطع
 نے نے ہم دوستانے و ہم عندلیب غرض الحانے قافیہ را عجیب و سائل است
 یا عروض را فتادے سبایل خلاصہ سائل است اہتمام ہر گوہر و سائل
 نے نے یوسف بلاغت را کفانے و مصر و دندانے قلمہ شاعران است یا کتبہ
 عاشقان مقصود عارفان است یا مطلوب ہر دل دہان نے نے پرواز کاروانے

والفاظ را کاروائے نسخہ شفاست یا تفسیر صحف صفا تصویر جو روح شفاست
یا مرآۃ صبر و وفا نے کشتی نظم را سلطان و ملک و بہن را خاقانے - نقشہ پیرا ہنگ
است یا حرم سرچنگ منصوبہ بازی فرنگ است یا ہر علم را فرہنگ نے نے ہم
عرفانے و فطرت را یونانے جلس جلوت است یا محرم حریم خلوت کمال الحجام
بیمار است یا نور بصیرت نصارت نے نے جمعیت خاطر ہر پریشانی و گفتار
از خود پشیمانے جان فزاسے بیدار است یا راہ نماے کاٹاں پردہ درے
حاصل است یا پردہ وار قبالان نے نے عیب را ہر گانے و ہر تر بہار نے
نور و لہاسے تاریک است یا جادۂ اسرار بار یک رنگ و بوسے دور و نزدیک
یا حسن عشق را شریک نے نے ہر ادیب را دبستانے و ہر بلبل را بستانے مطہر
جوان و پیر است یا مقبول صغیر و کبیر مرغوب ہر و پیر است یا منظور ہر بے نظیر
ٹٹے نے دفع خلجانے باعث اطمینانے و ساز کم ہایگان است یا ہر از بلند پایگان
گنج شایگان است یا خزانہ دایگان نے نے نعرۂ جانستائے و تیر بے دمانے
موافق حکمت یا نیست یا لطیفہ ادنی و لن ترانی مطابق اعمال و روحانیت
یا تہہ رحمت یزدانی نے نے دشمنان را سیف برانے و دوستان را نور دہانے
مرہم زخم درد منداں است یا داغ جگر خوبنداں لالہ زار خنداں است یا
مجرسینہ را سپنداں نے نے ہاں دیوانے و با حباب ارغمانے لرغمہ
ہر چہ از خوبی کلام نکوست بے تکلف در اوست یا خوار و زوت

کام جاں را حلاوت معنی است ہر کہ گوید خلافت لافنی است
 روش او ز ہر طریق جدا خدا مرہبایم خدا
 صفحہ صفحہ گلے دیا سنے ہر ورق از شگفتگی بچنے
 ہر چہ گفتم نہ سربو و یا عیب ہمہ وردن نگنہ ملجم غیب
 اسے ولایت کمال من چہ بود فیض او بہت ہر سخن کہ بود

آئے اگر ہمہ زشت است خوبی آموزگار است واگر ہمہ خوب است زشتی حاسد
 بے کار بالکلہ اگر چہ کم است بسیار ویا دگارتن خفتہ دجان بیدار و مقام نشاں
 پردہ دگار ہانا اگر چہ از نا کامی ہمہ تن یاسم الامور و حست بے قیاسم جان بہ
 کہ قدر لغت فنا سم بے بخشندہ بے منت را سپاسم کہ ہمہ از کرامت او ست
 چہ گفتار و چہ کردار آخر نہ ہانم کہ بہ پیکر صورت مانم از معنی حزن ندون چہونم
 دانہ لفظ سخن ماندن کے تو انم کہ وجودم بے کار است و کارم بہت مختار
 جاں آفریں کہ جانم بخشید بلکہ از سخنوری ہانم بخشید آفریں برا کہ نام بخشید
 و تیر سو و نہ نام بخشید ورنہ خود را چہ اختیار اکنوں باطن بیدارم اگر نطاہر
 خفتم یعنی نمودارم اگر بصورت نہ خفتم و ایں ہمہ گوہر آبدار کہ سقتم بطفیل
 وجودیت کہ اندہم بر آوردن گفتم پس درود بر سید ابراہیم

صلوا علیہ بکوة و عشیتہ الف الصلوۃ مع اسلام و زید
 اسے ولایت ایں چہ پردازا نشاست کہ ہر فقہ از ربط مبرا است در لفظ

از ہر گداز است و در معنی از مناسبت معراست داد آغا نام انجام بیک ہنجر گفتار
 چند دبانہ است یا تیر لاس را نشانہ تقریرستانہ است یا تحریر منشیانہ یا از ہر
 طرز علحدہ و برکنار گاہے بدلیوش منورہ و گاہے مکفرستان گاہے برق تپانش
 و منورہ و گاہے گنج شایگان و جالے گفتہ کہ گردش لیل و نہار آخر اینچہ ہرزہ سرت
 و کہ ام عبارت آرائی آیا المہ فریبی و خود ستا کیست یا ہمہ و روس افزائی یا سرت دینا
 گفتار مکرر از اختلاف مضامین خبر دادہ کہ از جالے بجائے افتادہ و انیس رواست
 کہ لام ابالی زبان کشادہ و از ہر فقرہ آئینہ بروے ہر بیت نہادہ و حجاب وجود طبع طرا
 اینک وقت آن است کہ بس گئی کہ و در طرز خود گفتنی ظاہر است کہ معنی شناس ہر
 سخنے آں کہ فکر طول کلام جان نہ کنی کہ ایں ہمہ کم نیست بلکہ بسیار لر لر قسہ
 ابتداء وجود از سخن است ہر چہ موجود شد بکلم کن است
 منتہای سخن ہویدا نیست انتہایش منورہ سپید نیست
 اے ولایت تو کیستی و کلام بکن اے نام تمام ختم کلام
 ہر چہ گفتنی بس است ہرزہ مگو خود ندانہ کسے نہایت اد
 بہ کہ بفرستی از مخان دروہ بہ چہ کہ بہت حبان وجود
 تا قیامت سلام حق بروے ہر نفس بے شمار پے در پے

دیباچه دیوان حضرت مخدومی مولائی مرشد برحق جناب شاہ غلام صغریٰ
 محمدی دام فیوضہ و برکاتہ بجا شد و صلے اللہ علیہ کلام قدسی نظام غدا
 روحانی خلاصہ حکمت یانی سواد ویدہ صاحب نظران نور نظر ویدہ وراں جریدہ
 تجرید و حکم فرد و تفرید و حسن شیم مخزن و فائق مخفی معنی حقائق جلی و خفی مجہود مجاہد
 معانی نسخہ بر احمد اسرار نہانی نریغ سواد بینائی نور سیاض دانائی توفیق معرفت
 الہی منشور سطوت نامتاسی ترجمان حنا و قلوب ترجمہ سرایہ خوب سلک جہاد
 منظوم خزینہ آلی مختم نقد گرانمایہ فکر دانی متاع گراں بہا سے دین صافی کتاب
 بیطابق ایوان حقیقت اعلام باہرہ احکام ناطقہ طریقت مرغوب طبائع اہل صفای
 محبوب خاطر دوستان خدا کارنامہ عشق جانگداز نگار خانہ حسن نقشہ پروادہ پیشانی
 فرزاد نگاہ فرزند نامہ دیوانگان سرایہ وجد و حال پرودہ کشف جلال و جمال
 مفتاح باب ریزہ کلیہ نقل کنوز گنجینہ آثار و حدوث و قدم خزائنہ اخبار و وجود و عدم
 سفینہ مطالب از جنہ فرہنگ معنائین لبہ نگار گونہ روسے تحقیق قازدہ عارض
 توفیق مفرح صاحب دلاں مقوی دماغ مقبلان مقصود عارفین برحق مطبوع
 واصلین مطلق ہدایت مریدین نہایت فہم مرشد بن تقویت ارشاد و ترویج
 ارشد و رشاد تشریح درایج شہود تفصیل مراتب وجود زیدہ تعلیم بان خلاصہ شجہ

ملکہ این کلام قدسی نظام کریمین چنانست متبدلے اول کہ از زبان گوہر افشان سلطان ولایت پناہ منیر
 چنان تبدلے ثانی برآمد است خبر تبدلے ثانی بنایاں قبیل است کہ شعر گوید خبر تبدلے اول باقی بہرہ علاقہ شہادت

واجب و ممکن باقیین ترکیب نفوس تعلیم تکلمه آشتی و ساوس تربیت قمارا لوینا کالان
 قانزین حکمہ فصاحت قاعدہ دیوان بلاغت سرطائف معنوی رمز نکات محتوی -
 سلسلہ نظم قوانین سر رشته انتظام مضامین مسکن اضطراب خواطر واقع انتشار
 خاطر دود بھاسنے آتش و نفع جگر اشعار جریبہ طبع معرفت پروردگار زبان گوہر افشاں
 سلطان ولایت پناہ محرم حمیم لی محادثہ درویش زند پویش حق بین و جن دان و
 حق نبیوش - قلبہ سرول کعبہ شکر کل عاشق پاکباز مستغرق سراپا ناز نذر الہی
 معنی لفظ شاہی آنکہ حدیث مصطفوی سید القوم خادوم آئینہ صورت نماے
 اوست و کلام قدسی اقرار استیالی طالب الہا کلن لہ خادما مختلفہ دربار اولیہ

شاہ خادم آفتاب نہ فلک	یک شمع نور او طاک و طاک
ہاں بیا و خاک پاک او ہیں	خاک گرد و فیض خاک او ہیں
خاک شد گر جسم گوش واک نیست	سونس ما غیر جان پاک نیست
احمدی کو ہم چو گل حق بھیجے بوست	او ہم اد خاک ہست و عالم خاک اوست
جان نیر و گم میرد جسم خاک	خاک گر میرد از و جان را چہ پاک
خاصتر جانے کہ فاکش پاک شد	مرویش از مردن و بیاسک شد
جان پاکست آں سر سر خاک نیست	گر نہ بینی خود ترا در اک نیست
نور حق را خود نہ بیند ہر کسے	مرداں میداں نباشد ہر کسے
شکل خادم ویدہ اعمی نہ دید	وانکہ ویدہ اورا و گر خود نہ دید

یک لگا ہنسی گرتا دسے برہم
 سوسے من جگر کہ فیض آں نظر
 پارہ پارہ کارا کر دسے تمام
 چوں مرا کر دوست از من یہ خبر
 من خدا سے خود کہ ہرگز من نیم
 من ویم ہاں من ویم ہاں من ویم
 اے ولایت آہ از لکراں
 ہست کمر شہنم بینا در جہاں

برآمد ہست لختے از ریختہ در آرد و نمود ہے از نشانات نہ ازاں قبیل ہست کہ
 شعر اگر چند ہستی مضمون درستی استعارات وغیرہ ترکیب و خوشنوائی اشارت و چوید
 بلکہ برتر از انست کہ ہم قاصدیں قوم کہ انھم فی کل وادی ہجیون صفت است
 ہاں توامہ رسیدہ کہ مانتطق عن الطوی ان ہو الا وحی یوحی شان است
 دے نطق ولی یسم و بی یبصر نشان ولایت پس بنا سے آں برہم ہست گفتار
 نبی ولی مقتضائے نص قطعی و حدیث قدسی از کجائتا یہ کجا دامن ہر مصرعہ از ریختہ و
 فقرہ از ہندی نہ چنانست کہ سنگ خارہ رو پارہ نکند و آہے سخت را چوں موم نگدازد
 نے نے نہ چنانست کہ سنگ و آہن را از آتش عشق خاکستر آں خاکستر را
 اکسیرہ سازد و آہے مردہ را جان بخشین و زندہ را بے جاں کردن را حق طلب
 را بجا احت فریقین و خستہ را مرہم بر زخم جگر نماون شکیا بار بے شکیب کردن و
 بے شکیب را بے شکیبائی اور دن مخیوں را از سیلے پردہ حقن و بجاں انا لیلے
 بے خبر ساختن مست را ہوشیار کردن و ہوشیار را سیہ مست نمودن

طلسم عقل برهم زدند و بهنگامه عشق برآستن فرزانه را پیوده بدین دیوانه را
 پیوده داری آموختن شمع را پیروانه ساختن و پیردانه را چهل شمع سوختن چشم نساز
 را عربه تعلیم دادند و زلفت پریشان را خم در خم شکستن رخساره ولفریب را آئینه
 برو نهادند و آئینه را از عکس جمال دوست حیرت زده ساختن طاق ابرو را
 مسجود جان دول کردن و مژگان دراز را انداز کاوشی جگر آموختن شمع یقین در
 کاشانه دل افروختن و علم وحدت در معرکه کثرت برافروختن ازین عشوه گران
 کرشمه را باید آموخت - دول و جان را پیروانه کردار برین شمع رویان نمی بایست
 لایقه آتش عشق در زون همه تن کشته را سوختن پس از کشتن
 ره نمودن به گمراهی نیست مست کردن از ساغر معنی
 دل ربودن بعشوه سنجی با صلح کردن به زودرنجی با
 پندگفتن بسا لکان طریق دوست دادن به بیخودان غریب
 عشوه سنجیدن و جگر خستن دزد شرارت چو برق جربتن
 غنم دل از مزه چکانیدن نشتر غم بدل رسانیدن
 بجگر آتش را فگندن محو کردن به شغف جان کنندن
 آشنایان آشتی کردن هم چو بیگانه خون دل خوردن
 بزم آراستن بشمع و شنی بست بر خاستن به باد کشتی
 درومندانه آه سر کردن در ره عشق پاز سر کردن .

غول فروختن دودیدہ تر داغ پر سیدہ سوختن ز اثر
 عاشقان را بخوں تپانیدن عارفانرا جگر غلانیمن
 از ہمہ لفظ و معنی پیش پید است آہ از دین کی کہ ما بنیاست
 اسے ولایت ہم کہ لذت آن خوں بگریاندم باہ و فغان
 ورنہ گریہ کسے اثر نہ رود بلکہ تیرش بہر جگر نہ رود
 گرداری بدل طلب چہ علاج و رنگی و بکشم تپ چہ علاج
 درو باید کہ مرد را سوزد شمع آسا جگر بہر فروزد
 ورنہ گو مصطفیٰ بود چہ کند چادرہ کار بولوب کہ کند

المختصر ناک راہ محمد عزرائیل المعروف بہ محمد ولایت علی بن منشی محمد حبی علی خان
 علیہ العذر ان ہا کتساب سعادت بخیر است کہ ایں جواہر زواہر بہ بہا و لالی پر نور
 و نیلار و سفینہ فرہم آوردہ مخزنے سازد کہ نقد اوقات صاحب دلان تواند بود
 چنانچہ تھے ازل از ترتیب یافتہ بود ناگاہ آفتاب عالم تاب سارا بہر جہر
 معرفت بفریب انا للہ وانا الیہ راجعون شفاف و پیرہ ظلمت کل فشی
 ہالاک الا حیحیہ در آفاق فروہشت لاجرم از اچھا کہ قاعدہ انارکیست ورت از
 کار و دل اندر واروب از گفتار فروماند بہر یک از عوام خمسہ بجای خود بیکار
 فروماند تا آنکہ نوید حیوانی خیریکہ و حیوانی خیریکہ نویدے بانکث جوہر زانی و انشت رحمت
 بے غایتش بہ مشرورہ ولا خوف خیر لک من کلاوی الطینانے وافر بخشید نہیں

النجوا سے من احب شیئا اکثر ذکره خواہم کہ اگر دیدہ از دنیا ظاهر محروم است
 یا سے دل اندوہل باطن حراں نمید و زولا محالہ بدیشغل پر د ختم و ہر قدر کہ بہت
 ۳۴۰ از ہر استفادہ خود و افادہ دیگران مرتب ساختہ و منہ التوفیق ہوا الفرق الا علی
 القطعہ فی التاریخ

کلام مرشد داشت در مرتب ہانا مخزن اسرار شامیت
 عزیز انغمش تارخ ترتیب کلا سے قدس معشوق الہیت
 نظر لفظ ظاہر و حیدر حضرت قدسی کہ کتابہ پیشطاق منہ توحید تواند بود قدوس
 کہ در کبر مشکتہ را بود و آئینہ نقاط دائرہ و قارب و تقایب اودا و اور و سکون انقلاب
 ساختہ و عالم قدس ذات را با بواب تحیر و حجب صفات کہ دست قفل افہام از
 رفیع ایں عاجز است و قلب ماہیت او ضل از تو ہم اتن قاصر بہ پرواز سے کہ
 پرہ و غمتی است با حاطہ ازل و حصا را بہ پرواختہ ارواح مجرہ را بہ پیرائہ جہا
 مقید ہا آئینہ تجرد و تقید نمودہ و عقول عشرہ را بقوت علوم الہیہ مصقل ایں مرآة
 فرسودہ سپیدی کہ الباد و ثلثہ را بر عناصر را رجب محیط کرد و ذکرہ ارض را النجوا سے کریمہ
 فتحہ الماھدن دن بیضا آبا سے علوی را باہیات سفلی پیوند نام بخشیدہ و مطلقیات
 مشرکہ را با استخراج طبیعی مرکب گردانید طبا ئع مختلف را با ہمہ اختلاف با ہم اختلاط
 داد و تا ہم بہ حکمت بالغہ در سے از تخالفاں صور و معانی و خواطر نفسانی پرورے
 چر یکب کشتا و حواس جنبہ را بہ تمیز محسوسات مشرف ساخت و مذوقات تازہ

در کائنات در کام فروق بدر کائنات انداخت نفوس قدسیہ بہ شریف تقدیس اوسوح
 نذر ذوات علویہ تجلی انشہ جمال و جلالتش نظر طور قادری کہ قدرت مطلقہ او
 قطرہ ہے حقیقت را بہ حقیقت ظلمات ثالثہ جمال صورت و کمال معنی عطا فرمایہ
 و سانس کہ صنعت غیر صنوعہ او خاک بہ جس را بحس معرفت آئینہ تجرید را
 معتر ز اعراض و جواهر مبرتر ز اعراض مظاہر
 باستغنا منزه تر بود او ز اعراض و ز اقبال سن و تو
 چہ داند حادثی را ز قدم را ولایت خود چہ برداری قدم را
 و بخت علوی کہ دیباچہ کتاب تتریش تو ان غراند مقدس را کہ ذات پاکش
 در جنس مظاہر لطافت خاصہ کاملہ خود از لوث تشبیہ برست و خلوت حیرت نشین
 در کہ حقیقتش را آئینہ مصقل قلب نورانی صورت نما ہے یہ خبری انفسہ را در
 معرفت نفس وجودش جمال نفس تنگ و فائق ز انقباض مافوق عین تدبیرش
 کار با سر و سنگ محبوب کہ خلوتکہ او مکان قاب تو بین او او نے است
 و اگر بعین حقیقت بینی ذاتش بوصول این مقام کینا جیبی کہ عاصیان متش
 را مشرود و ما در سلنا لا الا حمۃ للعالمین و علیہ کہ صلوات اللہ علیہ
 و اجعل لی لسان صدق فی الاخرین حدویش را بقدم نسبت کہ صفات
 را با ذات وجودش را بقدم نمیت کہ مطلق را بہ مقیدات جبریل را بہ زمت رکاب
 تشریف مباحات در بر و سراپیل را بفخر فاشیہ بر و ایش باز مت بردوش تاج

کرامت بر سر شامے کہ ختم سخنکوش را خاصیت لہائے مسیح و عزیزیہ کے لب
 شیریں بکلام نکلیں شود انگیزانایہ وافی یوسف صبیح علوش بگایے کہ تبصرو بر حق اللہ
 ورنہ یاد وارد قاعش بہ نہایتی کہ مرتبہ نائیش بر فرائد شامی کہ بغیض اجابتش
 مقام و عالیشان از ازل تالابہ محمود و شفیع کہ خبر شفا عیش در کلام آئی عفی و مسون
 یطیبت ربک فترضی مروج و کمالش را ب تغییرات زوالے نہ و جلالتش با اعتبار
 و رخیالے نہ ہادی وادی ہدایت یقین حاصل کامل احوال وحی رب العالمین
 بسط جبریل امین متصف بطلہ یسین مرجع اولین مقصود آخرین احمد مجتبی
 محمد مصطفی صلوٰۃ اللہ علیہ و علی والہ و اصحابہ اجمعین لراحمہ

نمک زخم دل ملاحظت او راحت سینہ ہاجر احسب او

ہر چہ بینی وجود او موجود کرد وجودش نمود یافت شود

صلوٰۃ و سلام حق بروے متواتر مدام پے در پے

ابا بعد نادان ہیج نشناس پے تیز مفقود الحواس مرغی بر جنت ازلی محمد
 «لا یت علی بن قیس محمد سبکی علی خاں کہ از تحقیق بحر لفظ نشنیدہ و از معنی
 بہتر برنے ہیج نہ فہمیدہ از ادراک بہرہ نمند و خستہ حتی کہ اسجد صبح نیا موختہ
 بر شاہراہ باب ذخائر کہ از نفوذ دانش مخزنے فراہم آوردہ باشند بہرہر مسکن
 از برین بہنگام سعادت آغاز فرزند فرجام کہ انشاء ملاطہر و حید کہ

آنکہ انشاء ملاطہر و حید کہ نہیں و چنانست متبادر مطیع و یائے نصاحت بریرہ بطاعت آراہیش
 یافت خبر

فقرات موزونش بعینہ ہیں ووصراع مہوزن ابروے شاہان دلریاست عبارت
 سلسلش زلف مرغول سیستان اشعاروے بیگانہ دوش مانا اقبال اللہ انکار معانی
 ازپردہ الفاظ چہ جلوہ درپردہ می نمایند کہ مگر تہمتہ سخن از دہن معدوم و صدائے موہوم
 دیدہ و نادیدہ دلی از مردم می ربانید همانا فانی خیالش چہ خون جگر غریب باشد کہ آب
 و رنگ این نگارخانہ پیداختہ و مرقع بہر یادگار اندہ دست قدرت اجداد نگار
 ساختہ حلقہ ہر دائرہ کہ بحدقہ دیدہ ہم سواد است گویا چشم سغلوئے شیخ چشمان
 است کہ بیک عربہ افسونے بردل مشتاق می درم و نقطہ ہر حرفش کہ بحال
 رخسارعبان ہم رنگ است مگر از سواد دل عشاق است کہ تن بہ بندہ
 حین اکمال و رسیدہ لطافت با مضامینش چون آب یا گوہر نظم بانقرش
 چہ رنگ باچہر آرزے صاحب نظرے باید کہ بشاہدہ این شیریں سخنان دیگر
 و این زیبا نقوش رنگ آمیز و این نگاہیں رقوم دل آویز و ادافعی و نکته دانی
 و جادوخیالی و دقیقہ بینی بکار برد و جمال معانی نازک از پردہ الفاظ بیند و سرور
 سینہ نور دیدہ صحت کند و ریاضے لطافت باہتمام جناب سید خاوند حسین جناب مولوی
 یاقوت حسین کہ دیدہ دل شان بسیر تحقیق و تدقیق روشن است نیز اور انطباع آرایش یافت
 لاجرم بحکم الامور و برقم خاتمہ و تالیف پر دو ختم و آئینہ را نیز رنگ آلودہ ساختہ
 مامل کہ اگر حرفے غلط معاینہ نمایند بکزیلک اصلاح حک فرمایند تا رنج
 چون این نشر مطبوع اہل کمال مزین شد از انطباع جدید

ولایت رقم کردار پنج آن چه خوش طبع پاکیزه طاهر و صید

و بیاض به زلیان بخند می جناب عین الله شاه دهم قیصر صنفه

حمدی که از جوهر عرض مقرر است و از صد و جنس بسیار نه از تنزه و کمال که بشمار آید
نشانی در دست و نه از تنبیه که به هم درنی آید سرانگی در پی هر چه باشد و در دل
باب گویند آخر بنده است کشند و آنچه خرد بکار دگر بقیاس و در آرد انجام کار به هم
حیرت همه رد کند نه روشنی طبع در انجا مسلم و نه ادراک با تحقیق و نه شغف
یا قص و کامل هر دو بر یک قدم دران مسلک ره نورد و عاقل و دیوانه هر که باشد
بیک تنچار از ادراک حقیقت فرد دل هر کار فرمومن بهاد و دلوله او دعا لم
امکان از ازل تا با بد پر از غفلت او ناطقه انسانی در منطق و سه عاریت -
و در که ملکی از درک کما حق است و در حجاب جمل متواری جمل با علم دران وادی
عنان بر عنان و کفر و اسلام دران معرکه سنان بر سنان عقل با خوں
تبقاضا سے گیرنگی چون عاشق خوشنوق هم آغوش و ظلت شک با تو لقیین
چون سایه بافتاب سید و مثل - قرب و بعد هر دو بیک خلوت آید سید
و شکر و صحر او ست بدامن و سه نه رسیده - مطیع و منحرف همه را کار بجان
سید محمد که چنین و چنانست متداثای که در میان بچو تنه مشقت غایب از آغوش و خاشاکه در آید خبر ۱۱
علاء عاری بر سینه و بجان از آتش شریک و خالی و کناره کش ۱۲

دکار دباستخوان و مست و پوشیدار ہر یک نہ نشہ یک جام خون آشام و خونافشان
 یگانہ و بیگانہ ہر ایک دیترو سر نیاز ہر آستان و زندق چوں صلیق بیک
 چشمک زدن در پیرایہ راستان مورچہ را با سلیمان سر کی نگہ دیگر دنی و دست
 را یا دشمن از مخالفت ہدیہ گیر کیسے - صحیح و سقیم پہچان یک مادہ ہے علاج ہر درد
 و بچتہ و خام بخونگر می یک جوش درونی ہم نور و بینا و نابینا بیک منکاف تخیر
 سرنگوں در افتادہ - الحاصل ہر یک بخون خورون و ہست از جاں فروشتن
 آمادہ لراقیہ

دریں رہ کہ بسیار ہم اندکیست شب تیرہ و روز روشن کیست
 ولایت چہ گوید کیسے آو آہ ہر دہ مرداں دریں سخت راہ
 نشاید کہ در بیان پہچونے مشقت خاکے ، چیز ترا د خض و ظلمات کے و سایہ پناہ ہے
 کہ از سر آں بر خیزم و دست جرات بدین ایں گفتار و دنیا دیزم الا بوجہ آنکہ
 فا ذکرہ اللہ کشیدہ لعلکہ تفلیحون فرمانست فرض آمد کہ ہر قدر بطول تقریر نہ بیا
 کشانید و داخل ذکر کشیدہ است و ذکر کشیدہ اسرار و تیسیر است و سواست آن
 ترصد بہ ختم کلام است - و ہر امرے مامل بکن انتظام چنانکہ خواجہ امام محمد مصطفیٰ
 صلی اللہ علیہ وآلہ و اصحابہ وسلم کہ خیر البشر و معلم ہر خیر و شر است و فی نفسہ
 حقیقت ہے از عالم دیگر است - ذات مقدس دے نور الہی است و صورت
 بشر آمدہ لا جرم در مراتب ظہور وجود قدسی دے از جملہ موجودات ہر سر آمدہ

حالم حدوث بند لیه نور پاکش از نور قدم مستبیر مستغنی و منطوق سراپا و ثوق و سراجا
منیر ابرین جمله بر نه روشن و در لیل قوی فرمود که هر امری که با هم آتی و هم
پادشاهی شروع نکند انبردا قطع است تا چار لغوای نص قطعی و حدیث مصطفوی
ضرورت شد زبان بستایش کشاد و وسر استغفار ما عرفناک حق معرفتک
بر آستان نهادن و ان لا محاله سخن چند گفته شد و گوهری چند بمحض بجا آورد
سفیه آنگون مقصود رجوع می کنم و بر جوی که در ضمن مقصود است شروع
میکنم که ایس دیوان بدایت انجام فیض عنوان که از تصنیفات رسیده حقیقت
صورت حق یقین خال امجد جناب شاه عین الله معروف به خلیل احمد است
وام فیضیه و نسبت قوی به خلافتش با خود هم گرامی مرشد الانام نامی نظامی الوقت
فرید العصر الشیخ الحنفی حضرت خادم صفی است قدس الله سره العزیز
از آخان تا انجام کلامیست پراثر و مذاق عشق و عرفان هر دو را نور نظر
محفل سماع را از دگر می بینگاهم و مطرب را بر زبان و شایق را در نامه
هر وصفی که بدو نسبت کنم کمتر است و هر چند طول تعریف و مبالغه در
توصیف بیشتر نمایم و نفس الامر مختصر خاک راه محمد عزیز الله بدان نمی آید
که تحسینش کند لاجرم فضل سکوت به گنجینه سخن ورد و - یا رب مقبول
خلاق باد و مولس پریشان و امیس هر لائق باد

دیباچہ دیوان حاجی الحرمین مخدومی جناب شاہ بشارت دوم برکاتہ

بلکہ خدا از حق و حق مطلق است	حمد نہ حمد کے کہ جدا از حق است
قادر ملک لمن الملک را	با ہمہ و بے ہمہ از ما سوا
کافر و سوسن ہمہ اینجا یکے	ہستی ما ہستی او بے شکے
نور قدیش بوجودش محیط	ہر چہ مرکب نگری یا بسیط
نور ولایت بدرویش تباقت	جا گئیے ہر کہ ازیں جام یافت
لاجرم او نور محمد بدید	ہر کہ با نور ولایت رسید
ذات و صفاتش ہمہ شد یکاں	ہر کہ بہ تحقیق بدید آں جال
حسرت و ہر مردے ہر منزلے	محرم ایں راز نہ شد ہر دے
نشر غم بدول سن می زنی	آہ ولایت چہ سخن می زنی
جرعہ آں جام بکامت رسید	باش کہ بونے بشابت رسید
یا خبرت داد ز نور وجود	مرحت خادم قیاض بود
شکر حقیقی دولت دور کرد	محرم راز دول بہ نور کرد
رہ برد گرد نہ سی جاں بدہ	ایں قدرت بس کہ قدم پس نہ
مانہ کند بہت او التفات	جاں چہ وہی غور ز تو ناید ثبات
ہما نسوی از بہت او حق طلب	بہتت از مرشد بر حق طلب

حق طلبی چیست همه حق شدن
 و در همه معنی سطلق شدن
 چو نتوشی از همه عالم غنی
 و در گداز از سر کبر و سنی
 حق شود افعال تو به حق نشان
 جز سخن حق نه رود بر زبان
 همه تو آنگاه پسند او فتد
 یک سخن از همه پسند او فتد

آری همه که از من و تو آید جز اینکه پناسخیده لفظی چند و معانی بیست و بلند
 سرایم پند از فراهم آرد حمد نیست حمد است که بکفته و بی منطق وارے و برچ
 گوئی زبان او گوئی تا ظاهر شود که حامد و محمود یک است و چون اندرین مقام که وصل
 مقام محمود است فراموشی بانی که تشریک می یورد الیک این است و معنی حدیث مصطفی
 صلوات الله علیه و سلم چنین پس انت کما انتیت علیک نفسک و جاسپ
 غیرست از میان بردار و چون خود را بجز حق نه بیند حقیقت حق حال ادا من
 نعم الله و کل شیء من نوری بنظر حق یقین در آرد لاجرم بکلام حق یعنی
 انا لله وانا الیه راجعون شکم شوی و خود در میان نباشی و هرگاه بالتصدیق
 بانی و بر بینی محال است که اذاعلان حق غافل نشینی الا از اهل باطل که عمداً
 بهوشی و لغو باشی و من یضللہ فلا هادی له و اخفاے اس کوشی و الا قطع
 نظر از کمال هر قدر که دانسته باشی نتوانی که ساکت مانی و جگر با خون خراشی
 مصداق این مقال حال صداقت مانی منزل شناس حق آنگاه که مرگم لا افرأ
 شاه بشارت الله خلیفه برهان الشریعت سلطان الطریقت شمس الحقیقت

والعرفان نور المعرفت والايمان مصباح القلوب برزخ الاسكان والوجوب
 عين الانوار ذات الاسرار حضرت شاه خاوم صفی قدس الله سره اعز تر بود
 است که چون شرف خدمت و س در یافت و دولش از نور معرفت چو آفتاب
 بتأنت با انکه نا آشنای سنگناے سخن بود به تقاضای کل انا و تشریح با فیه در آ
 دلش بجوش آمد نے نے چو سیل متلاطم در غروش تا آنکه ایں گوهر ای
 آبدار بر کنار افکنده و چنان بالماس فکر زیبا فرو سفت که غلغلہ در کوچه و بازار
 افکنده اگر چشم بینی چنان حق شناس و حق گوشت که حق گوئی حق دوست -
 و طرز کلامش طراز سخن طرازی و پروانه بیانش لغایت نفوذ و نیکو است بالخصوص
 بدین نظر که هر که گفتہ باشد دنا گفته چنان گوید که در وادی آورد نبویہ و چو شرا
 عروض و قافیہ بخوید و باب فکر غبار عیوب از چهرہ نظم نشوید پاکیزہ تر از عباد و بیانی
 بر سخنگو است ایس عاجز الطبع مخاطب بعزیز الله که اسمش ولایت علی است
 معنیش خود بخوبی و منہ از حقیقت مستی آگاه نیست که کیست و طبیعت و هر گاه
 ماهیت خود نمیداند نظا هر است که حق را چه شناسد و چو حق را نشناخته سخن
 که از حق گویند آفرینش چه گوید شنای سست بنایش نه در خور او است -
 سخن کوتاہ چو هیچ در هیچ است و هیچ نتواند مصلحت آنست که بعد از این سخن
 باب نراند مغرب دلمان را شرح نظم تراست و در حقیقت مرغوب دلمانست و بها الموفق
 بالصواب والیہ المرجع والمآب -

دیباچہ دیوان ثانی پارسی وارو

بنائے کہ ہر نامہ نامی از دست وجود محمد گرامی از دست
 احد بود و نام خود احمد تباد عدم را از میں ہر و در حد نہاد
 دودر یا و جز بر زخے فرق نے نمی دیگر از غرب تا شرق نے
 الامانہ دانی کہ بر زخ جد است حجابیت از اسم و رستے کہ غایت
 نقابے کہ معشوق بر چہرہ لب بر عاشقان نیست ہر چہرہ لب
 و گرد و لب عشق را راہ نیست از میں را ز جان تو آگاہ نیست
 عزیز را بر احسان او عاشقیم کہ او طالب ماست گویا شقیم

پس از حمد و ثناء فروخت متواتر بر عزیزان صاحب تیز مخفی سہاد کہ اس ناچیز
 متخلص بہ ولایت و عزیز بعد از ترتیب تصنیفات کہ شورش در محزن الالایت
 و الحال مذکور است زبان از گفتن دوست از کہ سفتن باز داشتہ بود الا از بجا
 کہ ہر صحبت را از غریبیت چہ جا کہ صحبت صاحب نظر و مؤتمندان را غور از غنی
 خبر است چنانکہ گفتہ اند

گلے خوشبوے در حمام روزے رسید از دست محبوبے ہستم
 بدو گفتیم کہ مشکلی یا عبیری کما ز بوے دل آویز تو مستم
 بگفتا من گل ناچیسر بودم ولیکن مدتی با گل شستم

۱۔ ایں دیباچہ میں کتاب از میں داخل کردہ شد ۱۲

کمال ہمیشہ درین اثر کرد و گردن من ہماں خاکم کہ ہستم
 لا جرم از روزے کہ شریف خدمت حضرت مرشد برحق نور مطلق عالم عالم الہی علیم
 علم ہر شے کہا ہی لراقمہ

کریم الخلق فی سر و جہر حلیم الخلق فی لطف و قہر
 حبیب اللہ بالتحقیق حقا ولی اللہ بالتصدیق صدقا
 شہیر بالمحامد و الکرام دنی الآفاق مشہور بخادم
 الا فی جہہ کلت لسانی ومن توصیفہ قصرت بیانی

ریافتم ہمانکہ ازانی الست نارا آتش در جگر یافتم و چونکہ سوخته را از آہ
 در دہ تاب و نعرہ پر اضطراب چارہ نیست بر خلاف ماضی کہ چون شعلہ شود
 لبندی راضی بودم و بخود نمانی و خود ستائی متقاضی غزلے از غزلیات ہذا
 کہ بر خے در پارسمیت و بختے در آمد و چون پر کا ہے کہ از سر کشی شعلہ و تیزی
 دغاں قصص کنان بہ پہدا آید اذ دل بہ زبان می افتاد اکنون کہ زہیر فترت
 جگر آتش و آتش بجگر آرام یافت و یکے بخاکستر و دیگرے باخگر نام یافت
 دل بسوختن و ساختن خو گرفت و گرمی ہنگامہ رخت بیکسو گرفت نشاید
 کہ چیزے جبکہ گفت آید الا تانہ بندہ اری کہ سوز درونی کم شد و تب و قاب
 کا عدم شد بکہ آتش بر جاہ است و شعلہ در جہاں است نگذا فی کہ اندا کبرے نہرا آتشکدہ
 توان ساخت و جہانے توان سوخت الا مقصود کان است کہ بے دود گشت

و گوهر شب تاب گردید چنانکه غلغله تیره و هر چه بدان ماند آن همه را بیک
 و تیره پنهان پنهان می سوزد و خاکستری کند و دخانه بر بنی خیزد و فو قاعده
 آتش برهن است تا انجام کار بجز خاکستر و غلغله نماند و هر چند این حالت
 که تا بر ولت ندر و و لعل و قیاس دانستن نتوانی اما گوش زده اثر سے دارد
 بفضول تا بداند که سوختگان گفته اند

خاکه از هر کس بماند یا دگار و ز وجود عاشقان خاکستر
 با بکله ای الان که هزار و دصد و هشتاد و نه سال از هجرت گذشته است
 آنچه گفته بودیم انچه را نیز بایا برادر گرامی گوهر دانشمند و سرور نام بردار
 آبا بکلی نادر فن حکیم سید عابد الحسن که از هر گونه فنون و علوم بهره وانی برشته
 است و از غایت علوم و هنر و تحصیل سیر نیامده و بهر استیعاب نظر
 گماشته است و او را می آید شغف نظم و میل به نشر هم دارد و نکات معنی را
 بر صفحه دل می نگارد و در آخر دیوانه که داشتیم بگماشتیم و این سطور چند
 ماهه الا قیام از قلم گردیم و بعد از این انشاء الله تعالی قطعا زبان از گردش
 و دست از نگارش قلم گردیم و اگر مضطر باشد چیزی اندک بر آید هم درین اوراق
 داخل کرده خواهد شد تا بداند که اگر قطره اشیم نر آید هم اندک آتش جگر آید و بعد
 الله بس باقی بوس و ما توفیقی الا بالله و سلام علی المرسلین و الحمد لله رب العلمین

مختصر حالات

مولانا محمد غفران اللہ شاہ صاحب عین عرف

منشی محمد ولایت علی خاں صاحب آیت صافی پوری

ضلع اناؤ ملک اودھ

خاندانی حالت

منشی محمد ولایت علی خاں بن محمد یحییٰ علی خاں بن ثابت علی خاں بہادر
بن رونق علی خاں بن منشی فیض محمد کا سلسلہ خاندان حضرت خواجہ محمد عثمان
ہارونی تک پہنچتا ہے۔ حضرت خواجہ محمد عثمان ہارونی حضرت شاہ حسین الدین
اجمیری کے پیر تھے۔ منشی فیض محمد نواب آصف الدولہ بہادر کے عہد میں نواب
حیدر بیگ خاں کے پیشدرست ہوئے۔ نواب حیدر بیگ خاں آصف الدولہ
بہادر کے نائب تھے۔ تہذیب کے پروردار منشی رونق علی خاں نواب سعادت علی خاں
کے کل ایام ولایت میں میرٹھی رہے اور غازی الدین حیدر بادشاہ کے وقت
میں بھی میرٹھی رہے اور امین الانشا خطاب پایا۔ غازی الدین حیدر

کبھی خوش ہوتے تھے تو رونق علی خاں کو "عمو جان" کہہ کر مخاطب کیا کرتے تھے عزیز کے دادا منشی ثابت علی خاں غازی الدین حیدر پادشاہ کے عہد سے نصیر الدین کے وقت تک میٹھی رہے اور خطاب امیر الانشاؤں ثابت علی خاں بہادر علی شاہ نے ثابت علی خاں بہادر کو اخبار ملکی کا عہدہ دیا اور عزیز کے والد منشی یحییٰ علی خاں کو اخبار گشتی کا عہدہ دے کر ان کے ماتحت کیا۔ منشی یحییٰ علی خاں نے امجد علی شاہ کے وقت تک کام کیا اور بعد میں استعفاء لیا مگر تنخواہ پہنچنے پر سو روپیہ ماہوار آخر سلطنت تک یعنی جب تک وہ بعلی شاہ کلکتہ گئے پاتے رہے۔ رونق علی خاں اور ثابت علی خاں تمام شہر لکھنؤ میں بہت عزت والے لوگوں میں شمار کیے جاتے تھے منشی افضل محمد سے منشی محمد یحییٰ علی خاں تک کسی نے تنخواہ کے سوا ایک پیسہ رشوت کا نہیں لیا اور بادشاہ کی خیر خواہی میں نامور رہے اور انہیں لوگوں کے حقوق سے بھرپور ماہوار پنشن کا سرکار انگریزی سے منشی محمد ولایت علی خاں کو ملتا تھا۔ اب یکم اگست ۱۹۲۷ء میں روپیہ ماہوار ملتے ہیں۔

ابتدائی تعلیم عزیز آٹھ لوہرس کی عمر تک محل اطفال پڑھتے رہے۔ بعد ازاں مولوی محمد حسن بنگالی اور مولوی محمد رضا بانگپوری سے تعلیم پائی۔ منشی محمد یحییٰ علی خاں نے مولوی محمد رضا سے کہا کہ محمد ولایت علی کو اتنا کورہ کہ قادی لکھنے لگے تاکہ میں بادشاہ کے سامنے پیش کر دوں اور کوئی عہدہ مل جائے

مگر مولوی محمد رضا صاحب نے نہ مانا اور جواب دیا کہ منشی صاحب! یہ لڑکا بہت
 ذہین ہے اسکو میں عربی ضرور پڑھاؤں گا۔ مولوی صاحب نے فارسی
 کے ساتھ عربی پڑھانا شروع کیا۔ عزیز کا سن چودہ یا پندرہ سال کا تھا کہ
 انگریزی ہو گئی اور واجد علی شاہ ۱۷۵۷ء میں مٹیا بروج چلے گئے۔ واجد علی شاہ
 کے کلکتہ جانے کے سوا برس بعد ۱۷۵۸ء میں غدر ہوا۔ عزیز کے مکانات جو
 شاہی محل سے ملحق تھے لٹ گئے۔ بعد غدر عزیز نے ”صفی پوڑی“ میں قیام
 اختیار کیا کیونکہ بادشاہی جاتی رہی اور کھنڈ میں قیام کا کوئی ذریعہ باقی نہ رہا۔
 چونکہ آپ کا نام آباؤ اجداد کا رکھا ہوا محمد ولایت علی تھا اسلئے
 پہلے تخلص ولایت تھا جب آپ حضرت شاہ خادم صفی محمدی
 کی خدمت میں حاضر ہوئے اور نام آپ کا محمد عزیز اللہ شاہ رکھا گیا رنیا کو
 چھوڑ کر گوشہ گننامی اختیار کیا تخلص عزیز کیا۔

شکر خدا عزیز کہ ستانہ ہوں مدام خادم صفی نے بھر کے پلایا کچھ کھو جام
 دیکھو کہ ہوں میں کیسے شہنشاہ غلام نازاں ہو شاہ بھی جوئے اسکو یہ مقام
 پروا نہیں، کچھ جو ابا و امیر تھے آزاد ہو گیا ہوں میں اور ہر ہر تھے
 ایک محب کے اصرار سے عزیز نے غالب دہلوی کو خط لکھا اور
 شاعری اُسی زمانہ میں عزیز نے فارسی میں ”پنجرقعہ“ لکھ کر غالب کے پاس
 بغرض اصلاح روانہ کیا عزیز کا سن اسوقت ۲۰ یا ۲۱ برس کا تھا جبکہ ”پنجرقعہ“

لکھا تھا کہ ایک لفظ بھی کم و کاست نہیں کیا اور یہ خط لکھ کر روانہ کیا۔
 خاں صاحب عنایت مظہر سلامت۔ آپ کا
 غالب نے ہلوی کا خط

خوشامد فقیر کا شیوہ نہیں۔ پنجر قہ ساقب کی تحریر سے لفظاً و معنیاً بڑھ کر ہے آپ
 میں جی نازک اور الفاظ آہستہ کہاں؟ مگر ایک امر سے میں تمہیں آگاہ کرتا ہوں کہ
 یہ بشرطوری کی نہیں ہے۔ ارادت خاں تخلص بہ واقعہ عالمگیری سرداروں میں
 ایک شخص تھا مینا باز ارادہ پنجر قہ اسکی فکر کا نتیجہ ہے تو ایسے کسرت کی طرز ایجاد
 کی ہوئی اسکی ہے۔ موجود سے مقلد بہتر نکلا، یعنی تم نے خوب لکھا۔ ع
 "نقاش نقش ثانی بہر کشند اول"

جہاں آپ نے فقیر کا مطلع لکھا ہے وہاں آپ بعرف میر سے معروض ہوئے
 ہیں متوقع ہوں کہ یا میر شعر نکالو یا عرف کی جگہ تخلص لکھ دو۔ نجات کا طالب تھا
 اسی زمانہ میں عزیز نے فسانہ عجائب سرود کو پورا فارسی میں نظم کیا اور غالب
 پاس بغرض اصلاح روانہ کیا تاکہ زبان درست ہو جائے۔ غالب نے تحریر کیا کہ سرور کی
 فسانہ عجائب اردو سے زیادہ دلچسپ نہیں ہو سکتا اگر میں لکھوں تو بھی ہوگا آخر
 میں لکھا کہ ۶۶ برس کی عمر ہے اتنا کلام کثیر بارہ ہزار شعرا دیکھنے سے معذور ہوں
 عزیز نے لکھا کہ اگر آپ اصلاح نہ دینگے تو میں چاک کر ڈالوں گا اور آپ بھی چاک
 کر ڈالیے۔ عزیز نے اپنے پاس کا نسخہ چاک کر ڈالا اور غالب نے شاید اپنے کسی

شاگرد کو دیا۔ قصیدہ حالیہ میں عزیز غالب کی شاگردی کا اقرار کرتے ہیں،
اردو زبان میں وہ کسی کے شاگرد نہیں۔

ممنون میں نہیں ہوں کسی کمال کا شاگرد اس زبان میں ہوں افسوس بھلا کا
ہاں نظم فارسی میں ہوں غالب سے مستفید منت گزارِ طفت ہوں دو تین سال کا
بھٹی جی جی ایک شعرِ مطول بھی چارجو ہوں معتقد میں دونوں میں اُنکے کمال کا
لکھا کہ اس میں حاکمِ تصرف کی باتیں ہرگز محل نہیں ہے کسی احتمال کا
پس نشر میں بھی مجھ کو تلمذ جو ہے تو یہ اس میں بھی محترم ہوں خدا کے نوال کا
اپنی زبان میں میں نے کیا ہے پیسہ کلام موقع نہیں منازعت و اشتعال کا
انسان وہ نہیں جو کہ عیب پر نظر اور بیخِ خواں ہو سخن بے مثال کا
لذت نہیں سخن میں جو ترکِ سخن میری کس سے کروں میں تذکرہ اس انفعال کا
اہلِ ہنر چھپائیں خطائے عزیز کو رکھیں خیالِ زشتیِ ردِ سوال کا
نازش نہیں ہے مجھ کو بختِ نہیں مجھ میں بھی ہوں ایک بندہ آبی و بھلا کا

خواجہ الطاف حسین حالی اور مولانا شبلی اور امیر احمد مینائی نے عزیز کے کلام
کے متعلق جو خیالات ظاہر فرمائے ہیں وہ ذیل کے خطوط سے ظاہر ہیں، اور سب
حضرات نے عزیز کے کلام پر مثلاً مولوی محمد ظہیر الحسن شوق، مولوی نعمان احمد،
مولانا محمد عباس بھوپالی وغیرہ نے لاسے لکھی ہے مگر طوالت کے خیال سے
نظر انداز کرتا ہوں۔

ای خط مولانا حالی از پانی پت کرناں | والا اجاب - لتیلم اولی بالتقدیم۔
 مورخہ ۲۴ جولائی ۱۸۵۷ء

اور رسالہ اشعار الاشعار کے شرف و رود لایا نہایت افسوس ہے کہ سبب مکر و بات
 چند در چند کے ان تینوں عطیوں کی رسید اور شکریہ بھیجنے میں بہت دیر ہو گئی
 امید ہے کہ آپ معاف فرمائیں گے۔ اگرچہ ارغوان و نور ہاں کو دیکھ کر اس
 لحاظ سے نہایت خوشی ہوئی کہ اس زمانہ ناپرسیاں میں جبکہ قدیم کمالات
 بسبب کساد بازاری کے صفحہ روزگار سے مٹتے جاتے ہیں، آپ جیسے
 صاحب کمالی خاکدان ہند میں اب تک موجود ہیں اور جس متاع کمالک میں
 کوئی خریدار نہیں رہا اُسکے آپ ہی مالک ہیں اور آپ ہی خریدار ہیں نرسی
 زبان کی کس پر اس حالت جو آجکل ہے اور آئندہ اس سے بھی زیادہ بے قدر
 ہوتی نظر آتی ہے اس کا سخت افسوس ہے۔

مجلس چوہر شکست تماشا جا رسید در بزم چل نہ اند کہسے جا بار رسید
 ارغوان اور نور ہاں کو میں نے بڑے شوق سے پڑھا اور چونکہ غالب مرحوم
 کے بعد یہ انداز بیان اب تک کسی کی نثر و نظم میں نہیں دیکھا تھا، ان نثریوں کو
 دیکھ کر بے اختیار زبان سے نکلا "ہذا الذی در قنات من قبل" گریہ تو ارغوان ہو کہ
 اس جگر کا وی اور دماغ سوزی کا کچھ نتیجہ بھی ظاہر ہوا، مجھے جس قدر ذوق
 اور لطف ان دونوں رسالوں کے پڑھنے سے حاصل ہوا ہے اُس سے

دن گنتی زیادہ غوغا اسوقت حاصل ہوگی جب یہ سونگہا کہ حضور نظام خدا علیہ السلام اور عمار المہام سر وقار الامرا ہمارے ان نفروں کی قدر انکے درجہ اور مرتبہ کے موافق فرمائی لیں میں نہایت ممنون ہوں گا اگر جناب ان رسالوں کی سرگزشت سے جو حیدر آباہیں پہنچ کر ان پر گزری مطلع فرماویں گے۔ زیادہ نیاز۔

خاکسار نیاز مند الطاف حسین حالی

۲۔ دو سر خط مولانا حالی | جناب نشی صاحب مخدوم و مکرم درم فہمکرم۔
مورخہ ۱۹ دسمبر ۱۸۹۹ء | تسلیم مشکیش غاہجہانی کی تین جلدیں عطیہ

جناب خاکسار کے پاس پہنچیں جنکو پڑھ کر آپ کے کمال انشا پر دانی کا طے اقرار کیا، افسوس ہے کہ اس طبقہ کے بعد جس میں کہ آپ اور میں ہوں کوئی ان کتابوں کا مطلب سمجھنے والا بھی نہ رہے گا چہ جائیکہ انکی خوبی کا سمجھنے والا اور صنعت کی لیاقت اور کوشش کی داد دینے والا کوئی نظر آئے۔

تجلیس چہ شکست تماشا ہا رسید درہم ہوں نمائندہ کسے جا ہا رسید
معلوم نہیں کہ ارمانان دنور ہاں کے ساتھ کوئی سلوک حیدر آباد کی طرف
اسے زور میں آیا یا نہیں، خدا کرے کہ حضور شاہجہاں بیگم صاحبہ پیشکش فرمائی
کی حسبِ خواہ قدر کریں اور آپ کی کوشش اور لیاقت کی کمال نشانی داد دیں اور
آپ کی یاد آوری اور عنایت اور غائبانہ محبت کا ہمیشہ قلب اور خلوص دل سے
شکر یہ ادا کرتا ہوں، خدائے تعالیٰ آپ کی عمر میں برکت کرے اور آپ کے خاندان

عنایت فرمائے، آپ ان لوگوں کی یادگار میں جنکی نشانیاں صفحہ رودگار سے
رودرود منتقلی جاتی ہیں، پس آپ کا وجود اس زمانہ میں غنیمت کہہ سکتے ہیں۔
زیادہ نیار۔ خاکسار نیازمند لطافت حسین حالی۔

۳۔ مولانا شبلی کا خط | حضور والا! پورے سال بھر سے بیمار ہوں، امید ہے
مورخہ جون ۱۹۹۹ء | منقطع ہو چکی تھی، تحریری حیثیت نامہ ہو چکا تھا، اب

ذرافاقہ ہے، اچھا ہوں تو آپ کے کلام کی داد دوں، اس بیماری میں بھی میں نے
اسکو پڑھا اور ہمدرد کہہ سکتا ہوں کہ آج سندھ وستان میں کوئی اس طرز کو بنا نہیں
شبلی نعمانی از اعظم گڑھ

امیر مینائی منشی ولایت علی خاں کے عزیز تھے اور انھوں نے متعدد خطوط
لکھے اور عزیز کے کلام پر اپنی رائے ظاہر کی، بوجہ طوالت چند خطوط کا خلاصہ
درج کرتا ہوں۔

۴۔ خلاصہ خط امیر مینائی | عزیز ارجاں اقبال نشان سخن آفرین سخن سلیم
اللہ اللہ ان "سخن آفرین" کو میں نے بہ نظر سراسری دیکھا اور تمھاری طباعی کا
مزا اٹھایا کیا، اچھا کلام ہے اور بیان مقاصد میں کیا حسن انجام ہے، بارگاہ
فی عمر کم، تمھارا کلام دیکھ کر تمھارے دیوار فرحت آفر کی آرزو علیک سے نہ رہے
ہو گئی، افسوس ہے کہ مجھے بعض امراض بوازمہ کی وجہ سے سفر کی قدرت
نہیں ورنہ میں خود تم سے آکر ملتا اور بالمشافہہ تمھارے کلام کی داد دیتا۔

تم اگر چلتے پھرتے رہتے ہو تو کبھی ادھر بھی آ نکلو کہ حسرت دیدار میرے دل
 میں نہ رہ جائے، چنانچہ ابدی کے دیکھنے سے ثابت ہو گیا کہ حسن بھاری
 طبیعت میں کوٹ کوٹ کے بھرا ہے۔ مختصر کلام جو بلا انتخاب آپ نے دواؤں
 سے نقل کر کے روانہ کیا، بلا حرج رمضان میں اسکو پورا تو نہیں دیکھ سکا مگر جا بجا سے
 دیکھا تو میری نظر میں مستحب قرار پایا۔ الحق آپ جو ہر قابل ہیں اور ہر رنگ
 میں آپ کا مذاق بہت اچھا ہے، کیسی کبھی مشکل زمینوں میں آپ نے نعت کی غزلیں
 کہی ہیں کہ ان زمینوں میں شاعر سے عاشقانہ شعر شکل سے نکلتے ہیں، کتاب
 نور ہاں کو میں نے سرسری نظر سے جا بجا دیکھا آپ کی مہند خیالی اور سخن آفرینی
 کی شان ہر جگہ سے نظر آئی۔ ارخان کو جا بجا سے دیکھا، آپ کی قابلیت پر
 آفرین کی، جو سخن آفرینی و طباعی آپ نے اس کتاب میں صرف کی ہے انہیں
 کہ اب کوئی اسکا قدر شناس نہیں ہے۔ امیر فقیر۔ رام پور ۱۹۹۹ء
 عزیز فارسی کے پمیل اور کتنا سے دہر شاعر ہیں۔ مہندوستان میں ان کی
 مثال نہیں مل سکتی وہ خود اپنی مثال ہیں عزیز کے ایسا قانع ہر توکل
 خدا پرست درویش بے ریا اور صوفی با صفا میں نے نہیں دیکھا۔ میرا ہوا میں
 تمام زندگی بسر کی اور آج تک کبھی دست سوال دراز نہیں کیا، عزیز نے ۲۶
 کتابیں فارسی اور (۱۲) اردو میں تصنیف کیں جن کی فہرست درج ذیل ہے۔
 عزیز نے ساری عمر فارسی زبان کے کمال حاصل کرنے میں صرف کی اور ۷

برس تک متواتر فارسی زبان کی خدمت کی۔ بہت سی کتابیں بوجہ تہدستی اب تک زیور طبع سے آراستہ نہ ہو سکیں جس کا بھی قلق ہے عزیز گوشت گنما میں پڑے ہوئے ہیں اور پہلک ان سے مطلق واقف نہیں۔ عزیز اس شعر کے مصداق ہیں ۷

مثل گوہر تہ دریا ہوں کہیں گوشتہ نشیں قدر کیا مہم مری میں گھر سے نکلتا ہوں نہیں
 ارغمان، نور بان اور پیشکش شاہجہانی خالص فارسی میں اور صنائع و بدائع سے
 ملو ہیں مگر افسوس ہے کہ مصنف کو کوئی ذریعہ ان کتابوں کے پیش کرنے کا نہ ملا۔
 ارتخان حضور نظام خداداد ملکہ اور نور بان سرو قار الامرا اور پیشکش شاہجہانی
 حضور شاہجہاں بیگم کے نذر دینے کے لیے لکھی گئیں، شاہنامہ فردوسی کے طرز پر
 عزیز نے ۹ برس میں تنوی فتح مبین لکھی اور جناب رسول خدا صلعم کے زمانہ
 کی کل لڑائیوں کا حال مثل فردوسی نظم کیا مگر افسوس ہے کہ زمانہ نے اس
 تنوی کی کچھ قدر نہ کی۔ عزیز اب بہت سُن ہو گئے ہیں قریب ۸۸ برس
 کے سن ہے اور اب بالکل چراغ سحری ہو رہے ہیں، خدا عمر میں برکت
 دے۔ بوجہ پیرانہ سالی لکھنے پڑھنے سے بالکل معذور ہیں، نظم و نثر
 کے دیباچہ میں خود تحریر فرماتے ہیں: ”انقلاب روزگار سے فارسی کا
 چرچا بالکل نہ رہا اور فارسی کے اُٹھ جانے سے زبان اُردو بھی معدوم
 ہوا چاہتی ہے، اور نظم ہو یا نثر، فارسی ہو یا اُردو کوئی کسی کا قہر دان نہیں“

اور نہ ان فنون سے کچھ کام نکلتا ہے، مگر جس کی تربیت پہلے سے یوں ہی واقع ہوئی ہو وہ کیا کرے؟ اسی شغل میں اپنا دل بہلاتا ہے۔ بخیر ان قابل سے اُمید ہے کہ اگر کچھ پسند آئے تو دعائے خیر سے محروم نہ رکھیں اگر نامطبیع ہو تو عیب پوشی فرمائیں
مُبَاعِی

بحان ہے فارسی کی جانب کس کا چہ چا نہیں اب ہند میں ہرگز اسکا
اللہ نے وہ زبان دی مجھ کو عزیز کوئی بھی نہیں سمجھنے والا جس کا
عزیز کو اگر فردوسی ہند کہا جائے تو ہرگز ہرگز بجا نہوگا۔ بچہ قحہ جسکی غالب مہم
نے اس قدر تعریف و توصیف کی تھی بوجہ ہندوستانی ایک دوبارہ شائع ہو سکا
بھابھ پھر ادبی پریس لکھنؤ سے شائع ہو گیا ہے۔
عزیز کا دنیا میں کوئی قدر کرنے والا نہیں اور کس مہم پر سی کے عالم میں زندگی
کے دن گزار رہے ہیں، چنانچہ خود ارشاد فرماتے ہیں:-
”دیوان عزیز است کتاب تہ دریا“

سید اشرف علی بی اے (علیگ صنفی پوری

ایل، ایل، بی

یو، بی سول سرورس

ڈیپٹی کلکٹر گورکھپور

اعمالِ خیر کے قیام

حضرات سید شاہان سلاوی و اکابرین اعلیٰ کا نام نہ لی میں جو میری راہ رو بہ راست ہے تو اس میں جو کہ کفر و فساد
میں کھان جو میری زمین اور ملک کی کسی نصف مولیٰ کیلئے استعمال اور کاروبار کا محیط قرار دے وی مجھ سے ملنا میری
خیرت و زندگی کے خلاف ہے نہ ان کے لئے شہر و دیہات کے لئے نہ تو کوئی ایسا حکم و احکام ہے نہ لاییت کے تحت ان کے لئے

[illegible]

اب جوئے کے یہ کتاب ایسا فقیر نہیں رکھتی
سنوئی مقصد الارباب میں بہت کم کتابیں ہندو اور
عصر آخر میں ان کے درجہ سے نکلی ہے

نوی حضرت دل گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم جو کیسے تمام عمر ذلیلہ کرے قیمت ۳۰
نوی و کریمیل ایسا عاشق صادق کامل قیمت ۳۰
عبد محمد احمد سیاحی کی قیمت میں قاضی کی طرح برہنہ اور اس میں قیمت ۳۰

[illegible]

پانچ سو روپیہ کے نام پر ایک لکھ روپیہ اور ہر ایک سو روپیہ سے پانچ سو روپیہ تک
تین سو روپیہ تک ان کی قیمتیں ہیں اور یہ سب روپیہ ایک سو روپیہ سے تین سو روپیہ

میں نہیں کہیں ایک مصرعہ میں اٹھارہ سے تالیف میں ملتی ہے

بیان التواضع میں ہیں سادہ الفاظ میں بیان کیا ہے کہ میں میں حضرت سیدنا محمدؐ کی زبان سے
اس کا قلم لکھ کر یہ ہیں وہ کچھ نہیں ہے اور یہی کہیں کہیں لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

کلام اردو

عقلماء الحضرة علیہ السلام میں ہیں کہ یہ وہ زبان میں لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

اور اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

یعنی ذات و صفت کے جوہر کے لیے اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

اور اس میں قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

جان اور وہ زبان میں لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

کامیاب اور اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

اور اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

دیکھتے ہیں اور اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

میں کہ جو زبان میں لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

پہلے کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

وہ زبان میں لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

سوی محمدی میں لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

ازدہندی سے لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے کہ اس کا قلم لکھا گیا ہے

اللہ

عاشی اکثر ہر انسان کی نصاریٰ صوبہ اتر پردیش میں ہے

٣٩٩

DUE DATE

١٩١٥٠٢٢١

٢٨٣٩

0299 2824 19150571

Date	No.	Date	No.